

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Jan Lomíček

**Utváření obrazu sovětského Ruska v meziválečném
Československu**

(Formation of the image of Soviet Russia in Czechoslovakia between World
Wars)

Bakalářská práce z oboru Historie

Praha 2006

Vedoucí bakalářské práce

Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.
Ústav hospodářských a sociálních dějin

Prohlašuji,

že jsem tuto předloženou bakalářskou práci vypracoval zcela samostatně a uvádím v ní veškeré prameny, které jsem použil.

25. srpna 2006

Jan Lomíček

A handwritten signature in black ink, written in a cursive style. The name 'Jan Lomíček' is clearly legible, with a small flourish above the final 'k'.

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl poděkovat vedoucímu mé bakalářské práce prof. PhDr. Jiřímu Štaifovi, CSc. za jeho pomoc při vzniku této práce. Bez jeho konzultací by to nebylo možné. Dále bych chtěl poděkovat prof. MUDr. Antonínu Doležalovi, DrSc. a Mgr. Karlu Svobodovi za jejich podnětné připomínky k tématu.

OBSAH

1. ÚVOD.....	2
2. ORGANIZACE A SPOLKY ZABÝVAJÍCÍ SE SOVĚTSKÝM RUSKEM	12
3. POHYB NA ÚZEMÍ SOVĚTSKÉHO RUSKA	17
4. POD KŘÍDLY INSTITUCÍ – VOKS.....	20
5. POD KŘÍDLY INSTITUCÍ – INTOURIST.....	24
6. PŘÍJEZD, ODJEZD A CESTOVÁNÍ V SOVĚTSKÉM SVAZU.....	33
7. DVĚ HLAVNÍ MĚSTA – MOSKVA A LENINGRAD.....	38
8. SOVĚTSKÉ ELITY – STRANA A VLÁDA	42
9. NÁSTROJE MOCI – ARMÁDA, POLICIE, VĚZEŇSTVÍ, SOUDNICTVÍ	46
10. SOVĚTSKÉ RUSKO – RÁJ PRACUJÍCÍCH	52
11. OBRAZ SSSR V PŘEDVEČER DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY	57
12. ZÁVĚR.....	60
13. POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA	62

1. ÚVOD

Vztahy Československa a Sovětského svazu měly po celou dobu jejich existence nemalý vliv na vývoj ve středoevropském prostoru. Tato skutečnost nabyla na významu zejména v období po 2. světové válce, kdy se naše země postupně včlenila do nejzápadnější linie zemí komunistického bloku. Způsob utváření obrazu Sovětského svazu tak, jak byl vnímán veřejností v meziválečném Československu, by tedy mohl být jedním z klíčů k pochopení poválečného příklonu té samé veřejnosti k levicovým idejím, ke komunizmu.

Pohled na Rusko nebyl samozřejmě ani po celé předchozí 19. století jednoznačný. Vedle vnímání celkové zaostalosti země a jiných nedostatků carského režimu existovaly i pozitivní ohlasy, týkající se zejména kultury a vzájemných styků mezi inteligencí obou zemí. Kladný obraz vznikl nejprve díky panslovanským tendencím, později na přelomu století nahrazených víceméně podobně utopickými idejemi novoslovanství.¹ Po dvou revolucích v roce 1917 však starý režim v Rusku zanikl a na jeho místo po krátkém mezidobí nastoupila diktatura proletariátu. Spolu s touto změnou se začal vytvářet obraz nové skutečnosti, „nového sovětského Ruska“.

Oficiální vztahy mezi oběma státy procházely v období mezi světovými válkami samozřejmě určitým vývojem. Sovětské Rusko se neocitlo po nástupu bolševiků v naprosté izolaci. Ve dvacátých letech, téměř okamžitě po skončení občanské války a s ní spojených cizích intervencí, organizovalo Československo a další evropské země v součinnosti s Mezinárodním Červeným křížem humanitární pomoc ke zmírnění hladomoru, který v Rusku vypukl v letech 1921–1922.² V té době se také jednotlivé státy snažily o navázání hospodářské spolupráce s bolševickým režimem, Československo nevyjímaje. Následovala jednání v italském Janově v roce 1922. Konference sice kromě německo-sovětských smluv v Rappalu nepřinesla žádné významné výsledky, ale obě strany prokázaly alespoň ochotu vést vzájemné rozhovory.

¹ Srov. Vlček, R. *Ruský panslavismus, realita a fikce*. Praha 2002, dále např. Doubek, V. *Česká politika a Rusko (1848–1914)*. Praha 2004.

² Ke vztahům ve 20. letech například komentář Věry Olivové v Masaryk, T. G., Beneš, E. *Otevřít Rusko Evropě – dvě stati k ruské otázce v roce 1922*. Praha 1992, s. 37–44, dále např. Břach, R. *Československo a Evropa v polovině dvacátých let*. Praha – Litomyšl 1996, k mezinárodní pomoci Brandes, D. *Die Wolga Republik: Eigenstaatlichkeit oder nationales Gouvernement?* In: Rothe, H. (ed.) *Deutsche in Russland*. Köln–Weimar–Wien 1996, s. 114–117.

Výsledkem této snahy byla prozatímní smlouva o sovětsko-československých vztazích,³ která znamenala uznání bolševického režimu *de facto*.

Další vývoj navazování diplomatických styků ovlivnila celá řada událostí, jako například smrt V. I. Lenina a následné boje o moc ve vedení RKS (b), respektive VKS (b) ve dvacátých letech, politika Kominterny nebo později počátky politických procesů v SSSR.

Nicméně rostoucí pocit ohrožení Československa vedl ke snaze zlepšit vztahy i s Ruskem jako se strategickým partnerem. V roce 1934 uznalo Československo Sovětský svaz *de iure*. SSSR vstoupil téhož roku do Společnosti národů. O rok později, v květnu 1935, byla uzavřena smlouva o vzájemné pomoci, neútočení a spolupráci, která navazovala na smlouvy uzavřené s Francií.

Kromě mezinárodní politiky ovlivňovala utváření obrazu sovětského Ruska v meziválečném Československu celá řada dalších faktorů. Po nástupu bolševiků k moci a následné občanské válce se u nás nacházela početná skupina ruských emigrantů. Částečně se jednalo o příslušníky inteligence, mezi nimi i některé tehdejší vědecké špičky, dále o ostatní elity, ať již vojenské nebo civilní. Politické elity u nás vesměs nezakotvily a pokračovaly dále na západ, kde se jednalo o případném zapojení velmocí do tehdy probíhající občanské války, později také o jejich vztahu k sovětskému Rusku, jeho bojkotu nebo uznání. I na našem území však došlo k jistým pokusům o zformování vojenských jednotek tvořených emigranty, které by se zapojily do občanské války na vlastní pěst nebo se účastnily případné intervence proti bolševickému režimu na straně západních mocností. Zůstalo však jen u pokusů.⁴

Ruská emigrace k nám přicházela v několika vlnách, názorově byla velmi roztržštěná, její pohled na bývalou vlast tudíž také nebyl jednoznačný. Českou veřejností mohl být tento pohled do jisté míry považován za neobjektivní právě z hlediska situace, ve které se jeho nositelé ocitli. V Praze se sešla poměrně početná komunita ruských i ukrajinských emigrantů, začaly se vytvářet politické a kulturní kluby a spolky, objevovala se rusky psaná periodika. Později vznikají i četné vzdělávací instituce, jako například Ruská právnická fakulta, Ruská obchodní akademie aj. Působily zde osobnosti jako historik a bývalý vůdce ruských kadetů Pavel

³ Masaryk, T.G., Beneš, E. *Otevřít Rusko...*, s. 56–59.

⁴ K pokusům o vytvoření vojenských útvarů z ruských emigrantů srov. Savický, I. *Osudová setkání*. Praha 1999, s. 135–138. Pohled poúnorové historiografie nabízí např. práce Sedláček, J., Vávra, J. *Pro zemi milovanou*. Praha 1960.

Miljukov, eseři Viktor Černov a proslulá „babička ruské revoluce“ Jekatěrina Breško-Breškovskaja, dále pak historik Alexandr Kizevetter, jeho žák Georgij Vernadskij, profesor moskevské univerzity zoolog Michail Novikov, který se v Praze stal rektorem Ruské lidové univerzity, literární teoretik Alfred Bem, básnířka Marina Cvetajevová a mnozí další. Praha tak byla svého času nazývána „ruským Oxfordem“.⁵

Činnost ruských emigrantů se odehrávala s podporou vládních kruhů, a to jak materiální, tak morální. Finanční příspěvky na ruskou emigraci v rámci tzv. *Ruské pomocné akce* byly však postupem času značně redukovány.⁶ Masarykova snaha o vytvoření demokratického Ruska přetrvávala, i když postupem času byly plány na změnu režimu SSSR čím dál tím méně realistické. Na rozdíl od Karla Kramáře nebyl T.G. Masaryk zastáncem přímé intervence vůči sovětskému Rusku.⁷ Názorově nejbližšímu z ruské emigrace byli eseři. V pozdějších dobách byly Masarykovy snahy komplikovány jak výstupy české levice vůči „protisovětské politice“ Hradu a proti financování ruské a ukrajinské emigrace, tak i uznáním SSSR *de iure* ze strany světových mocností (Německo – v roce 1922, Francie – v říjnu 1924, Anglie a Itálie – v únoru 1924). V neposlední řadě pak i hnutími mezi vlastní ruskou emigrací, jako byli například tzv. „směnověchovci“ (název podle sborníku *Směna věch*), hlásající smíření se sovětskou mocí a spolupráci s bolševiky.⁸

Vedle přímého působení názorů ruské a ukrajinské emigrace měly značný vliv na veřejné mínění i bezprostřední dojmy našich vojáků, kteří se během roku 1920 vraceli do Československa po ukončení svého působení v ruské občanské válce. Legie měly osobní zkušenosti s oběma stranami konfliktu, jak s Rudou armádou a bolševickými vyjednaváči, tak s jejich „bílými“ odpůrci. Negativní obraz sovětské moci nebyl rozhodně jednoznačný. Mnozí příslušníci československého vojska na Rusi s bolševickou ideologií sympatizovali a vstoupili do řad Rudé armády.⁹ Čeští legionáři vytvořili po svém návratu z Ruska poměrně silnou vlivovou skupinu a československá

⁵ Savický, I. *Osudová setkání*. Praha 1999, str.180–224. K situaci ruské emigrace např. Tejchmanová, S., *Rusko v Československu*. Jinočany 1993.

⁶ V roce 1924 činil příspěvek v rámci Ruské pomocné akce 100 miliónů korun, o deset let později již jen 3 milióny. Srov. Tejchmanová, S. *Rusko v Československu*. Jinočany 1993, s. 36–37

⁷ Srov. Masaryk, T.G., Beneš, E. *Otevřít Rusko Evropě – dvě stati o ruské otázce v roce 1922*. Praha 1992 nebo Masaryk, T. G. *Světová revoluce*. Praha 1938

⁸ Tejchmanová, S. *Rusko v Československu*. Jinočany 1993, s. 16–17,

⁹ K problematice legií a jejich působení v Rusku nověji např. Sak, R. *Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku /1914–1920/*. Jinočany 1996 nebo Savický, I. *Osudová setkání, Češi v Rusku a Rusové v Čechách 1918–1938*. Praha 1999.

veřejnost jejich názory snadno přejímala, ať už byla jejich názorová orientace jakákoliv. Početná je také literatura, která se zabývá působením československých legií v bojích podél transsibiřské magistrály,¹⁰ ať už se jedná o beletrii,¹¹ memoárovou či jinou literaturu.¹²

Na utváření obrazu sovětského Ruska měla samozřejmě vliv ještě celá řada dalších aspektů. Vnímání „země Sovětů“ ze strany jednotlivců i celé společnosti bylo přinejmenším rozporuplné. Rozhodně se nedají názory na sovětský režim a jeho působení na zemi zaškatulkovat takovým způsobem, jak to o třicet let později udělala prorežimní historiografie.¹³ Obraz sovětského Ruska, později SSSR¹⁴, prošel ve dvacátých a třicátých letech určitým vývojem, částečně to bylo způsobeno změnami v Rusku samotném, dále pak snahou najít ze strany nejen české politiky, ale i veřejnosti určitý modus vivendi se sovětským režimem, zčásti je třeba změny vnímání připsat i sympatiím s vývojem v Rusku a růstu podpory levice v předvečer další světové války.

Velmi důležitým faktorem, který měl vliv na vnímání obrazu sovětského Ruska, jeho skutečnosti, cílů a možností, bylo nepochybně písemnictví, které se daným tématem zabývalo, jakkoliv různě se k němu vymezovalo. V průběhu dvacátých a třicátých let byla o Rusku publikována nesčetná řada prací. Vzhledem k rozsahu této studie není možné zabývat se objemnou publicistikou, články a jinými literárními útvary zveřejňovanými v československých periodikách, jejichž počet je značný.¹⁵ Zbývající počet publikací je i tak vysoký.¹⁶

Kritériem pro výběr z tohoto souboru rusik byl autor, jeho provázanost s Československem, dále zejména pak autorova osobní zkušenost (byť krátkodobá) se sovětským Ruskem a také to, že práce byla publikována v meziválečném Československu, jehož veřejnost k ní tedy měla přístup. I přesto nebylo možné kvůli

¹⁰ Srov. Lehár, J., a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha 1998, s. 560–562.

¹¹ Například spisovatelé František Langer, Josef Kopta, Rudolf Medek na jedné straně, nebo Jaroslav Kratochvíl na straně druhé.

¹² Za všechny Papoušek, J. *Rusko a československé legie v letech 1914–1918*. Praha 1932, nebo četné práce novináře Václava Chába. *Tendenční zpracování legionářské literatury viz. Vávra, J. Říjnová revoluce a občanská válka v legionářských pamětech a publicistice 1919–1936*. In: Strnadel, Josef, a kol. *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků*, díl 3., Praha 1976.

¹³ V pracích k tématu je patrné prosté dělení názorů na správný a špatný přístup k sovětskému Rusku, kromě extrémů se s jiným postojem nesetkáváme. Srov. Sedláček, J., Vávra, J. *Pro zemi milovanou*. Praha 1960.

¹⁴ Od 30. 12. 1922.

¹⁵ „Počet těchto materiálů...nutno odhadovat na desítky až stovky tisíc.“ Vávra, J. *Říjnová revoluce a SSSR v československé publicistice a reportážích 1918–1929*. In: Strnadel, Josef, a kol., *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků*, díl 2., Praha 1969, s. 5.

¹⁶ Jaroslav Vávra ho ve své práci odhaduje na více než dva tisíce. – Tamtéž, s. 5.

objemu literatury a někdy i kvůli její současné nedostupnosti zpracovat všechna díla, která se tématem zabývají. Práce je tak pouze určitou sondou do této problematiky. Výhodou těchto publikací oproti krátkým publicistickým útvarům je zcela jistě jejich komplexnost v pojetí daného tématu.

Česká rusika, která byla pro tuto studii použita, by se dala rozdělit do několika skupin. Podle literárního žánru se jedná částečně o práce ve formě cestopisů, soubory postřehů a reportáží, syntetické práce popisující sovětské zřízení, vedle toho ale i některé beletristické útvary. Do této skupiny nebyla ovšem zahrnuta tzv. legionářská literatura, která je svým zaměřením poněkud specifická, omezuje se na fázi bojů před a během občanské války a nepodává tudíž ucelenější obraz konstituce bolševického režimu.

Prameny je možné dále setřídít podle charakteristiky autorů. Cest na východ se účastnil poměrně pestrý vzorek společnosti. Vedle jednotlivců, kteří do SSSR cestovali za poznáním, z diplomatických a politických důvodů (ať byly jakékoliv), za obchodem nebo za prací, byly do sovětského Ruska organizovány i masové zájezdy. Delegace byly vysílány často na popud samotných sovětských orgánů, popřípadě je organizovaly politické strany, zejména ty levicové, nebo různé spolky a občanská sdružení, ať už náplň jejich činnosti a politická orientace byla jakákoliv. Skladba lidí, kteří cestu do SSSR ve dvacátých a třicátých letech absolvovali, byla různá také z hlediska ukončeného vzdělání, společenského postavení či majetku.

Vedle známých osobností, historiků Jana Slavíka, Jaroslava Papouška, divadelního teoretika Václava Tilleho, politiků Zdeňka Fierlingera, Bohumíra Šmerala, spisovatelů Josefa Kopty, Ivana Olbrachta, Marie Pujmanové, Marie Majerové, Petra Jilemnického, malíře a literáta Adolfa Hoffmeistera a novinářů Václava Chába, Františka Klátíla, Egona Erwina Kische, Julia Fučíka, Jožky Jabůrkové, Emanuela Vajtauera a dalších máme zaznamenány postřehy například i katolického kněze,¹⁷ účastníků delegace odborového ústředí,¹⁸ dělnických delegací,¹⁹ delegací jednotlivých spolků zbývajících se Ruskem,²⁰ ale i účastníků běžné rekreace v SSSR.²¹

¹⁷ Viz Mádle, J. *Orientem Sovětů. Cestopis katolického kněze komunistickým SSSR*. Nový Bydžov 1936

¹⁸ Dunder, V., a kol., *Delegace Odborového sdružení československého v Rusku – Zpráva o poměrech hospodářských, zákonodárství a správě Sovětové ruské republiky rad*. Praha 1921.

¹⁹ *Co viděla dělnická delegace v sovětském Rusku, Zpráva československé dělnické delegace o zájezdu do SSSR od 1. října do 12. listopadu 1925*. sest. Josef Kolský, Praha 1926.

²⁰ Mathesius, B., a kol. *SSSR, úvahy, kritiky, poznámky*. Praha 1926.

U části autorů se setkáváme s předchozími zkušenostmi s Ruskem. Jedná se o bývalé zajatce a legionáře (Václav Cháb, Josef Kopta, Jaroslav Papoušek), emigranty usazené v Československu (Naděžda Melnikovová-Papoušková), nebo o jedince s dřívější zkušeností z pobytu v carském Rusku (Václav Tille). Názorové spektrum autorů nebo jejich politická orientace je také široká. Vedle ultralevých intelektuálů, jako byli Šmeral, Olbracht, Fučík, Majerová, Pujmanová, prohradně orientovaných, jako byl například Jaroslav Papoušek, a národního socialisty Klátila figuruje například i lidovec a zakladatel spolků katolické mládeže Josef Mádle. Názory a postoje k sovětskému zřízení se u mnohých tvůrců v průběhu dvacátých a třicátých let značně měnily (Olbracht, Majerová), někdy doslova obrátily (Vajtauer).

Další možností, jak prameny rozdělit, je doba jejich vydání, respektive období, ve kterém návštěva sovětského Ruska proběhla. Tím se nabízí možnost komparace jednotlivých pramenů mezi sebou, skutečností, které popisují, a také možnost jejich srovnání s poznatky současné historiografie o vývoji bolševického režimu v Rusku. Podle tohoto principu lze některá zkoumaná rusika orientačně rozdělit do několika skupin.

První skupina, u které je takové srovnání možné, jsou práce publikované kolem roku 1920, jedná se o díla Bohumíra Šmerala *Pravda o sovětovém Rusku*, Ivana Olbrachta *Obrazy ze soudobého Ruska*, Emanuela Vajtauera *Revoluce a diktatura proletariátu*, kteří byli v sovětském Rusku společně. Ze stejné doby pocházejí práce Bohuše Ausobského *Současné Rusko a Zpráva o poměrech hospodářských, zákonodárství a správě Sovětové ruské republiky rad* delegace Odborového sdružení československého v Rusku, které jsou k sovětské skutečnosti o poznání kritičtější.

Kolem roku 1925 byla vydána *Zpráva československé dělnické delegace o zájezdu do SSSR od 1. října do 12. listopadu 1925*²² a dílo Marie Majerové *Den po revoluci*, které následovala polemika v práci Jan Slavíka *Co jsem viděl v sovětském Rusku*²³ o rok později. O dva roky později vydal Slavík práci *Po druhé v sovětském*

²¹ Např. Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno 1937.

²² Práce vyšla v roce 1926.

²³ Název reagoval na práci Marie Majerové, respektive na její podtitul *Co jsem viděla v SSSR*. viz Bouček, J. *Jan Slavík - Příběh zakázaného historika*. Praha 2002, s. 49–50. V roce 1926 ovšem také vychází soubor reportáží Henriho Bérauda *Co jsem viděl v Moskvě.*, a tak název mohl reflektovat i toto dílo, ostatně jako četná další.

Rusku, ve stejné době navštívil SSSR Egon Erwin Kisch, jehož reportáže u nás vyšly v roce 1929 pod názvem *Caři, popi, bolševici*.

Dobré srovnání umožňuje soubor děl, vydaných na přelomu dvacátých a třicátých let. Vedle Kischových reportáží sem patří práce Josefa Kopty *Cesta do Moskvy*, vydaná roku 1928, Václava Tilleho *Moskva v listopadu* a Naděždy Melnikové-Papouškové *Rusko zblízka i z dálky* z roku 1929. O rok později se na cestu do SSSR vydal Julius Fučík, výsledkem byla propagandistická sbírka reportáží *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Opačného rázu byly reportážní postřehy Františka Klátily, které vyšly v roce 1931 po názvem *Na chvíli v SSSR*. Ve stejném roce vychází i avantgardní *Povrch pětiletky* Adolfa Hoffmeistera, o rok později pak *Pohled do nové země* Marie Pujmanové.

Další soustředění prací je patrné v období 1935–1937. Jde o cestopisy novináře Václava Chába *Cesta Sovětským svazem* a katolického kněze Josefa Mádle *Orientem Sovětů*. Oba autoři se snaží zachovat objektivitu, byť ve druhém případě je to kvůli určitým náboženstvím ovlivněným postojům problematické. Oproti tomu brožura Jožky Jabůrkové a Marie Švábové ze stejné doby *Nikde nelze radostněji žít*, je jakýmsi propagačním filmovým týdeníkem na papíře. V roce 1937 pak vydává Jiří Weil soubor reportáží *Češi stavějí v zemi pětilet*, která byla přijata kladně, následoval však román *Moskva hranice*, který vyvolal mezi českou levicí vlnu emocí srovnatelnou snad jen s polemikami okolo knihy *Návrat ze Sovětského svazu* André Gida.

Některé další prameny nelze do těchto jednotlivých skupin zařadit, jedná se buď o syntetizující práce zabývající se celkovým vývojem v SSSR²⁴ od doby bolševické revoluce a celkovou sovětskou soustavou, dílčí prameny nebo díla obtížně srovnatelná s ostatními.²⁵

Převážná většina autorů pochází z Československa. Z původně cizojazyčných pramenů byly zařazeny jenom výše zmíněné reportáže E. E. Kische kvůli jeho vazbám na Československo a dvě práce André Gida *Návrat ze Sovětského svazu* a *Retuše k mému návratu ze Sovětského svazu*, které u nás vyvolaly bouřlivé reakce a polemiky znásobené ještě v té době probíhajícími debatami o moskevských procesech.²⁶

²⁴ Jedná se o práce českého diplomata J. E. Šroma *V říši Stalinově*, Z. Fierlingera *Sovětské Rusko na nové dráze* a B. Palkovkého *Za sovětskou civilizací*.

²⁵ Jako například beletristická díla P. Jilemnického a J. Jabůrkové.

²⁶ K tomuto tématu viz Cabada, L., *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900–1939*. Praha 2000, s. 165–187. Dále pak i Pfaff, I., *Česká levice proti Moskvě 1936–1938*. Praha 1993, s. 87–121.

Z dosavadních prací o česko-ruských vztazích se utváření obrazu sovětského Ruska v meziválečném Československu věnoval Jaroslav Vávra ve své studii *Říjnová revoluce a SSSR v československé publicistice a reportážích 1918-1929*.²⁷ Ačkoliv je tato práce po obsahové stránce bohatá, hodnotí zejména ideologickou správnost jednotlivých děl, i když jsou zde znát jisté posuny ve vnímání období stalinizmu spojené s předchozím pádem kultu osobnosti. Dalším nedostatkem je omezení časového rozsahu studie rokem 1929, je otázkou, je-li to dáno kontroverzností událostí třicátých let nebo publicistiky, která se tímto obdobím zabývala. Od stejného autora pak pochází studie *Říjnová revoluce a občanská válka v legionářských pamětech a publicistice 1918-1938*,²⁸ která se ovšem, jak už název napovídá, věnuje pouze legionářské problematice. V pounorové éře se jinak utvářením československo-sovětských vztahů zabývala celá řada prací. Reprezentativním dílem v tomto směru je například kniha Jiřího Sedláčka a Josefa Vávry *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo-sovětské přátelství*²⁹. Odráží se v ní zejména pohled doby, ve které byla vytvořena, nicméně zejména k činnosti spolků zabývajících se SSSR je možné některá fakta využít.

Z novějších prací je třeba zmínit studii Ivana Pfaffa *Česká levice proti Moskvě 1936-1938*,³⁰ která se zabývá problematikou ohlasu moskevských procesů mezi českou veřejností a postojem jednotlivých politických a názorových směrů k nim. Z širšího pohledu se tématu věnuje Ladislav Cabada ve své práci *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900-1939*.³¹ Autor v ní popisuje vývoj a problémy české levice v období od přelomu století do druhé světové války, názorové střety jak v politice, tak v kultuře. Zejména problematice činnosti spolků zabývajících se sovětským Ruskem se věnuje Jiří Křesťan ve své studii *KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925 – 1939)*, která vyšla ve druhém svazku sborníku Zdeňka Kárníka a Michala Kopečka *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus*

²⁷ Práce vyšla ve sborníku *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků 2*. Praha 1969.

²⁸ Studie byla publikována ve sborníku *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků 3*. Praha 1976.

²⁹ Byla vydána v Praze v roce 1960.

³⁰ Práce vyšla v Praze v roce 1993.

³¹ Vydána v Praze v roce 2000, nového vydání s jistými úpravami a dodatky se dočkala roku 2005 v Plzni pod názvem *Komunismus, levicová kultura a česká politika 1890-1938*.

v *Československu*. Okrajově se tématu věnuje též Martin Nechvátal v knize *15. 5. 1921, Založení KSČ*³².

Utváření obrazu sovětského Ruska v meziválečném Československu probíhalo v určitých etapách, jednak v závislosti na historickém dění v Rusku samém, jednak v závislosti na vývoji v našem prostoru. Faktorů, které se na jeho utváření podílely, bylo více. Při zkoumání obsahové stránky jednotlivých rusik, která byla v tomto období publikována, čtenáře překvapí určité výrazné shody, co se týče výběru témat a popisovaných skutečností, ať už k nim zaujímá autor jakékoliv stanovisko. Jedná se hlavně o rozsah oblastí a míst, která bylo autorům umožněno procestovat, tedy problematika „navštíveného“ a potenciálně „navštívitelného“. Tato oblast je nejprve omezena výhradně na centrální oblasti Ruska a teprve postupně se částečně rozšiřuje. Na tomto místě se samozřejmě nabízí otázka, jak velký vliv při této konstrukci obrazu sovětského Ruska, respektive SSSR, měly oficiální sovětské orgány, do jaké míry a jakým způsobem byla sovětská realita zkreslována a konstruována právě jimi, popřípadě které další faktory tomu napomáhaly. To, že se oficiální sovětská místa na utváření pozitivního obrazu sovětského Ruska výrazně podílela, je nesporné. Vedle státních mechanismů, z nichž nejviditelnějším byla cenzura fotografických materiálů na hranicích, existovala i řada jiných skutečností, které jim tuto práci usnadňovaly, ať již nedostupnost určitých oblastí, či prostá rozdílnost vnějších znaků, zvyků a oblékání návštěvníků ze Západu ve srovnání s místním obyvatelstvem.

Ve své práci se na prvním místě stručně věnuji organizacím, které se na utváření obrazu sovětského Ruska u nás podílely zevnitř. Byly to zejména dvě nejvlivnější, Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR (SHKS) a Svaz přátel SSSR (SP SSSR). Dále rozebírám možnost pohybu na území Sovětského Ruska a vliv sovětských institucí, které se zabývaly zahraničními návštěvníky. Zde se jednalo o Vsesvazovou společnost pro kulturní styky se zahraničím (VOKS – Vsesojuznoe obščestvo dlja kulturnoj svjazi s zagranicej), založenou v roce 1925, a zejména oficiální sovětskou cestovní kancelář Intourist, která měla po svém vzniku v roce 1929 lví podíl na utváření obrazu SSSR u téměř všech návštěvníků Ruska.

³² Nechvátal, M. *15. 5. 1921, Založení KSČ, ve službách Kominterny*. Praha, 2002, dále třeba Rupnik, J. *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha 2002

V další části své práce se zabývám typy jednotlivých oblastí popisovaných skutečností, které byly zaznamenány v publikovaných rusikách, dále pak tím, jak se k nim autoři vymezují. Jedná se jednak o možnost pohybu na území sovětské říše, dále obecné dojmy z cest, postřehy ze samého jádra SSSR, tedy dvou hlavních měst Moskvy a Leningradu, vedle toho i obraz sovětské vlády jako elity a jejích nástrojů moci. Vedle toho je postavena konstrukce sovětského Ruska jako určitého „ráje pracujících“ a jako poslední téma je rozebírána problematika vnímání SSSR v předvečer druhé světové války.. Pomocí těchto témat hodnotím celkové utváření obrazu sovětského Ruska v meziválečném Československu.

Na závěr je ještě potřeba zmínit problematiku používání ruských názvů a zkratk. U jmen ruských měst uvádím v závorce jejich původní, popřípadě současný název, jedná-li se o pojmenování vzniklé v období sovětského režimu. U zkratkových názvů sovětských institucí uvádím při prvním použití v závorce jejich plné znění v přepisu z ruštiny, podařilo-li se mi toto plné znění vyhledat.

2. ORGANIZACE A SPOLKY ZABÝVAJÍCÍ SE SOVĚTSKÝM RUSKEM

Rozvíjením vztahů se sovětským Ruskem se v meziválečném období zabývala celá řada nejrůznějších občanských sdružení, spolků a institucí. Některé byly nadstranické, nebo tak na veřejnosti alespoň vystupovaly, část z nich měla silné politické vazby, samozřejmě zejména na levou, respektive ultralevou stranu politického spektra.

Mezi první organizace patřily Klub přátel sovětového Ruska, který působil v rámci pedagogického sboru Dělnické akademie, a Česko–ruská jednota snažící se o „nepředpojaté poznání Ruska“. Jiří Křesťan udává, že aktivita Česko–ruské jednoty v průběhu dvacátých let slábla zejména díky tomu, že činnost spolku ovlivňovala členská základna z členů národnědemokratické strany a také příslušníci ruské emigrace, kteří tehdy začali do spolku vstupovat.³³

Vedle toho vznikaly zejména na počátku dvacátých let organizace, které se zabývaly humanitární pomocí obyvatelstvu na území Ruska. Bylo to například Ústředí československé dobrovolné pomoci hladovějícím v Rusku a na Ukrajině, Dělnický pomocný výbor pro proletářské Rusko, Československý ústřední pracovní sbor pro hospodářskou pomoc Rusku³⁴ a další.

Kromě těchto organizací zaměřených na pomoc tamnímu obyvatelstvu se do dějin československo–sovětských vztahů v meziválečném období výrazněji zapsaly zejména dvě organizace. Byla to Společnost pro hospodářské a kulturní sblížení s novým Ruskem, později přejmenovaná na Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR (SHKS), a Svaz přátel SSSR (SP SSSR).

Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR byla založena v listopadu 1924, ustavující schůze se konala v lednu následujícího roku. Předsedou společnosti byl zvolen univerzitní profesor Zdeněk Nejedlý.³⁵ SHKS fungovala jako nadstranické sdružení, narozdíl od SP SSSR, který byl víceméně satelitní organizací KSČ, ačkoliv

³³ Jejími členy byly například Otokar Fischer, Jan Slavík, Emanuel Rádl a její vytvoření podpořila i řada dalších osobností společenského života jako Leoš Janáček, Viktor Dyk, Alois Jirásek, Josef Svatopluk Machar, Jaroslav Kvapil a další. – Křesťan, J. *KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925–1939)* In: Kárník, Z., Kopeček, M. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, svazek II., Praha, 2004, str. 88.

³⁴ Tamtéž, s. 86–87.

³⁵ Tamtéž, s. 88–89 – Mezi signatáři ustavujícího svolání k československé veřejnosti byli také osobnosti, jako například F.X. Šalda, Slavoboj Tusar, Josef Hora, František Langer, Jaroslav Seifert, Antal Stašek, Fráňa Šrámek, Emanuel Rádl, Karel Teige, Marie Majerová, S.K. Neumann, Ivan Olbracht, Jiří Weil, Bohumil Mathesius, Theodor Bartošek, Václav Kaplický, Jaroslav Kratochvíl a další.

tak na veřejnosti zprvu nevystupoval. To však neznamená, že by činnost obou seskupení byla striktně oddělena, zvláště když se díky předmětu jejich zájmu jejich cíle mnohdy shodovaly.

SHKS vyvíjela nejrůznější druhy aktivit. Vedle publikační a přednáškové činnosti, která propagovala sovětskou vědu, kulturu a hospodářství, byly touto společností pořádány i poznávací zájezdy do Sovětského svazu, dále byly organizovány delegace, často v rámci výročí významných událostí z pohledu SSSR, jako byla v první řadě „Říjnová revoluce“. Tak i první studijní výprava, která se do Sovětského svazu vydala v roce 1925, se měla nejprve zúčastnit oslav 200. výročí založení Akademie nauk v Leningradě, ale její odjezd zdržely technické překážky.³⁶ Akce k různým výročím byly ostatně pořádány i v Československu.

K přerušení činnosti SHKS došlo v letech 1930–1931. Po jejím obnovení začíná společnost v květnu roku 1931 vydávat časopis *Země sovětů*, další periodikum, revue *Praha–Moskva* vycházelo v letech 1936–1939. Odpovědným redaktorem byl zprvu Karel Teige, ale po sporech se Zdeňkem Nejedlým v otázkách týkajících se politických procesů se Zinověvem, Kameněvem a dalšími se funkce vzdal.³⁷ Později se SHKS opět zapojil do kulturních a společenských akcí na podporu SSSR. Došlo k rozšíření činnosti SHKS a navázání kontaktů například s Edvardem Benešem, politiky a novináři z okruhu Hradu.³⁸ Na rok 1935 připravovala Společnost pro hospodářské a kulturní styky velkolepou akci, kterou měl být Týden československo–sovětského přátelství. Ten se sice nakonec uskutečnil, ale o půl roku později, pouze regionálně a pod patronací organizace jiné, tedy SP SSSR. V roce 1937 vydává SHKS sborník projevů *Československo Sovětskému svazu k 20. výročí*, kam přispěla na žádost členů SHKS celá řada osobností československého veřejného života, politiků, vysokoškolských pedagogů a spisovatelů. Autory příspěvků byli například Bohdan Pavlů, Zdeněk Fierlinger, Petr Zenkl, Vilém Mathesius, Bedřich Hrozný, Albert Pražák, Silvestr Prát, Bedřich Václavek, Josef Hora, S. K. Neumann, Adolf Hoffmeister, E. F. Burian,

³⁶ Viz. Mathesius, B., a kol.; *SSSR, úvahy, kritiky, poznámky*. Praha 1926, s. 348 a násl.

³⁷ Křest'an, J., *KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR...*, str. 105

³⁸ Tamtéž, str.97 – SHKS se „ po roce 1934 stala místem neoficiálních kontaktů mezi lidmi blízkými Edvardu Benešovi a sovětským vyslanectvím, jež podněty předávalo do Moskvy...Zdá se, že to byl především Hubert Ripka, neoficiální důvěrník Edvarda Beneše a Kamila Krofity, kdo našel v SHKS prostor pro svou tichou a skrytou diplomatickou aktivitu.”

František Halas, Vítězslav Nezval, Marie Majerová, Marie Pujmanová a jiní.³⁹ Za vytvořením sborníku stáli především Jan Gallas, Hubert Ripka a Zdeněk Nejedlý. Činnost SHKS byla zastavena 16. března 1939. Jak dokazuje Jiří Křesťan: „SHKS se snažila udržet si po celou dobu své existence charakter nadstranické organizace, jejíž politické spektrum se dokonce do roku 1936 rozšiřovalo.“⁴⁰ Popírá i možnost financování organizace ze strany Sovětského svazu.⁴¹ Archiv SHKS se však nedochoval, a tak by možným zdrojem informací mohly být jen archivy ruské.

Mnohé z předchozího se o druhé organizaci říci nedá. O vytvoření Svazu přátel SSSR se jednalo v KSC již delší dobu, od prvního Mezinárodního kongresu přátel SSSR v roce 1927 v Moskvě, který byl uspořádán k 10. výročí říjnového bolševického převzetí moci. Další kongres se konal v únoru roku 1930 v Essenu a v dubnu téhož roku došlo k ustavující schůzi Svazu. V květnu pak odjíždí do SSSR první dělnická delegace pod patronací SP SSSR, mezi jinými se v ní nachází i Julius Fučík. Delegace cestuje přes Berlín, Fučík s kolegy nejprve pěšky přes československou státní hranici, protože jim státní orgány odmítly vydat pasy. Po návratu této delegace se její členové věnovali propagaci po republice, agitačním schůzím a publikační činnosti. Julius Fučík své postřehy ze SSSR shrnul ve známé sbírce reportáží *V zemi, kde zítra již znamená včera*, která vyšla v následujícím roce. Činnost SP SSSR byla pak na nějaký čas s platností od listopadu 1930 přerušena z důvodu, že Svaz „nedostal zákonným podmínkám o právu spolčovacím“. Po protestech byla jeho činnost povolena v dubnu následujícího roku.⁴² V lednu 1932 přebírá řízení svazu fakticky Bohumír Šmeral, což znamená ještě výraznější utužení kontroly KSC. V únoru pak poprvé vychází měsíčník *Svět sovětů*, předcházeli ho měsíčník pro německou veřejnost *Freund der Sowjets*, posléze přejmenovaný na *Sowjet Russland von heute*. Vedle toho vycházel pak ještě i *Věstník Svazu přátel SSSR*.⁴³

³⁹ *Československo Sovětskému svazu k 20. výročí. Sborník projevů*. Redigovali: Z. Nejedlý, J. Gallas, H. Ripka, Společnost pro kulturní a hospodářské styky se SSSR, Praha 1937.

⁴⁰ Křesťan, J., *KSC, Společnost pro hospodářské a kulturní styky...s.93*, Srov. také Sedláček, J., Vávra, J., *Pro zemi milovanou*, str. 30, kde v duchu doby ve které byla publikace napsána tvrdí autoři, že „členy Společnosti byli i kapitalisté, kteří, přestože jim byl systém v SSSR cizí a nepřijatelný, snažili se přimět československou vládu k pronikání na sovětský trh...Obdobně i část kulturních pracovníků se zajímala hlavně o ruskou kulturu, o památky minulosti a vztah sovětské vlády k nim. Těmto skupinám nešlo o obranu SSSR.“(!)

⁴¹ Křesťan, J., *KSC, Společnost pro hospodářské a kulturní styky...s.94*.

⁴² Sedláček, J., Vávra, Jos., *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo – sovětské přátelství*, Praha 1960, str 54–116.

⁴³ Vávra, J., *Sovětský svaz v písemnictví Československa 1936–1941*, Praha 1967, str. 96–101

SP SSSR se narodil od SHKS vždy snažil být co nejmasovější organizací. Rozvíjel agitační a propagandistickou činnost, pořádal výstavy, propagační přednášky, promítání sovětských filmů, kulturní večery, vydával propagační tiskoviny. Delegáti, kteří se vrátili z cest po SSSR pořádaných pod záštitou Svazu přátel, se pak účastnili víceméně náborových schůzí po celé republice. Vedle toho organizoval Svaz oslavy nejrůznějších výročí SSSR, někdy ve spolupráci s jinými organizacemi. Činnost SP SSSR byla pak ještě jednou úředně zastavena v říjnu 1932, tentokrát podle zákona na ochranu republiky. Zároveň byly zabaveny veškeré písemnosti Svazu. K oficiálnímu obnovení působení SP SSSR došlo až po uznání SSSR de iure ze strany Československa v říjnu roku 1934. Členové ale byli po dobu zákazu činnosti v kontaktu přes tiskový orgán, tj. *Svět sovětů*, který byl oficiálně registrován jako časopis na SP SSSR nezávislý. Toto periodikum organizovalo ve spolupráci s KSC i tzv. „radiokroužky“, jejichž náplní byl kolektivní poslech českého vysílání sovětského rozhlasu z Moskvy. To začalo v únoru 1932 a vysílalo vždy ve středu a v pátek.⁴⁴ Dále se členové organizovali ve čtenářských kroužcích okolo tohoto periodika.

Mezi další propagační akce na podporu SSSR patřil i příjezd delegace sovětských letců (srpen 1934) nebo návštěva 40 sovětských sportovců (říjen 1934) a navazující sportovní klání po celé republice uspořádané KSC, SP SSSR a sportovními organizacemi, jako byla Federace proletářské tělovýchovy, Dělnické tělocvičné jednoty a další. Tuto akci poněkud narušil incident v Košicích, při kterém byli někteří ze sovětských sportovců zatčeni pro účast na nepovolené demonstraci a vyhoštění ze země⁴⁵

Obnovení činnosti Svazu provázely personální změny ve vedení, Bohumíra Šmerala nahradil Bohuslav Vrbenský. Šmeral působil v té době v rámci Kominterny v Moskvě.⁴⁶ Prohlášení o obnově činnosti spolku podepsali například Adolf Hoffmeister, Václav Kaplický, Marie Pujmanová, Vítězslav Nezval, Zdeněk Štěpánek, Vladislav Vančura a další. Svaz se opět navrátil ke své původní činnosti. V roce 1936 rozpoutala tato organizace větší kampaň kolem nové sovětské ústavy. Jednalo se

⁴⁴ Rádiové vysílání opačným směrem organizoval v letech 1932–1934 na popud Jaroslava Papouška Jan Slavík v pravidelných rozhlasových komentářích. Vysílání bylo ukončeno v souvislosti s uznáním SSSR de iure v roce 1934. Srov. Bouček, J., *Jan Slavík - Příběh zakázaného historika*. Praha 2002, s. 56–60.

⁴⁵ Srov. J. Sedláček, J. Vávra, *Pro zemi milovanou...*, str 212 a násled.

⁴⁶ Viz. např. E. Goldstücker, *Vzpomínky (1913–1945)*. Praha 2003, str. 102 – „Šmerala i Kreibicha brzy povolala Komunistická internacionála do Moskvy a pověřila je důležitými úkoly, přičemž jí šlo také – a snad hlavně – o to, aby oba byli drženi co nejdál od jejich domova, aby svým „sociálnědemokratickým zatížením“ nezpomalovali stalinskou „bolševizaci“ KSC.“

zejména o publikaci brožur jako *Vzestup všeobecného blahobytu*, *Život sovětské mládeže* a zejména *Nejdemokratičtější ústava na světě*, jejímž autorem byl právě B. Šmeral.⁴⁷ Největší demonstrací skupin orientovaných na Sovětský svaz však byly oslavy 20. výročí SSSR v roce 1937. Probíhaly ve spolupráci s SHKS a jinými organizacemi. V květnu se uskutečnily akce k výročí podpisu smlouvy o spolupráci ČSR–SSSR, byla zhotovena tzv. *Zlatá kniha*, kam byly sbírány podpisy spolků, institucí i jednotlivců pod zdravici Sovětskému svazu k jeho výročí, a konečně byl zhotoven i „národní dar“. Byla jí skleněná plaketa o rozměrech 2×3 metry od sochaře prof. Bendy s verši S. K. Neumanna a Josefa Hory. Dary předala delegace, která byla vyslána na oficiální oslavy do Moskvy, do rukou předsedy Všesvazového výkonného výboru SSSR Michaila Ivanoviče Kalinina.⁴⁸ Vedle toho vyšla i celá řada publikací k tomuto výročí, jako byl například *Manifest světového výboru přátel SSSR – dvacet let SSSR*, pod kterým byli vedle Bohumila Vrbenského podepsáni i zahraniční spisovatelé Romain Rolland a Lion Feuchtwanger. Pomyslnou třešničkou na narozeninovém dortu bylo 1. vystoupení Alexandrovova pěveckého a tanečního souboru Rudé armády, které se uskutečnilo 25. září 1937 v Praze.

Vedle těchto nejvýznamnějších organizací působila ještě celá řada dalších úzce zaměřených spolků jako například Společnost přátel sovětského filmu, určité kontakty se sovětskými protějšky navazovaly skupiny, jako byl například Svaz proletářských bezvěrců a mnohé další. V opozici proti těmto uskupením stály některé ruské a ukrajinské emigrantské spolky⁴⁹, z českých pak jmenujme alespoň předválečnou Českou ligu proti bolševismu, jejíž archivní materiály se bohužel nedochovaly.⁵⁰

⁴⁷ Vávra, J. *Sovětský svaz v písemnictví Československa 1936–1941*, Praha 1967, str. 21–22.

⁴⁸ J. Sedláček, J. Vávra, *Pro zemi milovanou...*, str. 265 a násl.

⁴⁹ Národní archiv (NA), fond č. 820, Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace v ČSR „RUESO“, 1918–1945.

⁵⁰ Viz NA, fond č. 739, Česká liga proti bolševismu (1928–1937), 1944–1945, sig. 4/1, 5/1, a arch. pomůcka č. 734, *Česká liga proti bolševismu (1928–1937), 1944–1945*. zprac. Šťovíček, I., Praha 1971.

3. POHYB NA ÚZEMÍ SOVĚTSKÉHO RUSKA

Důležitým aspektem, který ovlivňoval utváření obrazu sovětského Ruska snad nejvíce, je problematika pohybu jednotlivců nebo skupin na jeho území. I přes zdánlivě volné cestování po území SSSR, které zdůrazňovali zejména obhájci sovětského zřízení, existovala celá řada faktorů a úmyslných či zdánlivě neúmyslných kontrolních mechanismů, které tento pohyb ovlivňovaly. Na druhou stranu není pravda, že by sovětské orgány musely nutně sledovat každého zahraničního návštěvníka po celou dobu jeho pobytu na území Ruska na každém kroku. Bylo to dáno právě také tím, že některé oblasti veřejného života byly pro jednotlivce nezařazeného do některé ze skupin prakticky nedostupné.

Problematiku pohybu na území sovětského Ruska lze rámcově rozdělit na dvě časová období, tj. před vznikem institucí, které se vlastním pohybem cizinců na území SSSR zabývaly, a po jejich vzniku. Mezi tyto instituce patřila tzv. VOKS neboli Všesvazová společnost pro kulturní styky se zahraničím (Vsesojuznoe obščestvo dlja kulturnoj svjazi s zagranicej), založená v roce 1925, a zejména oficiální státní cestovní kancelář SSSR Intourist, založená v roce 1929.⁵¹ Vedle toho působily i další přidružené organizace, jako například tzv. Torgsin (Torgovl'ja s innostrancami), který provozoval nejen síť obchodů pro cizince, ve kterých bylo možné platit valutami, ale umožňoval i oficiální dovoz humanitární pomoci ze zahraničí jak od jedinců, tak od organizací.

Před založením výše uvedených institucí byl samotný návštěvník sovětského Ruska odkázán na komunikaci se sovětskými úřady na vlastní pěst. Ke vstupu na území sovětského Ruska bylo potřeba vlastnit víza, případně jiné povolení ke vstupu vydané oficiálními sovětskými místy. Nicméně většina návštěvníků měla cestu ulehčenou tím, že do země přicestovali na pozvání sovětských institucí, na návštěvu nejrůznějších akcí, jako členové oficiálních zahraničních delegací apod.. Na pozvání jednotlivých institucí navštívili sovětské Rusko Bohumír Šmeral, Ivan Olbracht, Emanuel Vajtauer, o něco později například i Marie Majerová, kteří se cesty zúčastnili na pozvání ruské sekce Kominterny (KI).⁵² Z delegací to například byla Československá dělnická

⁵¹ Viz Nelson, J. N., (ed.) ; *Moscow. Past, present and future*. Moskva, 1934, s. 214.

⁵² Srov. Šmeral, B. *Pravda o sovětovém Rusku. Denní záznamy z cesty do proletářské říše*. Praha 1920, s. 3–23, dále pak Majerová, M. *Den po revoluci. Co jsem viděla v SSSR*. Praha 1925, s. 32–55.

delegace, která přijela na pozvání Ústřední rady ruských odborových svazů v roce 1925.⁵³

V okamžiku, kdy se však návštěvníci rozhodli k vlastnímu postupu bez předchozího ohlášení, docházelo k problémům a možným prodlevám již na hranicích, kterým nezabránilo ani vízum získané na některém ze sovětských zahraničních zastupitelství. To je případ delegace Odborového sdružení československého, jejíž částí byl nejprve vstup zamítnut a povolen teprve po 14 dnech po intervencích u sovětských úřadů v Leningradě.⁵⁴

Udělování víz umožňovalo samozřejmě i později sovětským úřadům potenciální kontrolu zahraničních návštěvníků a případnému zamezení vstupu u osob nežádoucích. To se stalo například historikovi Janu Slavíkovi, jemuž sovětská vláda po jeho návratu ze SSSR v roce 1932 další návštěvu již neumožnila.⁵⁵

Po svém založení vyřizovala turistická víza cestovní kancelář Intourist. Vízum se vydávalo s platností na 30 dní, po uplynutí doby platnosti muselo být prodlouženo. Bylo též vázáno na určité vstupní a výstupní stanice. Cestujícím, kteří cestovali do Sovětského svazu za jiným účelem, vydávala víza sovětská vyslanectví, obchodní zastupitelství nebo konzuláty.⁵⁶ Vedle možných problémů s vízy sovětskými měly některé osoby potíže s udělením výjezdních víz československých, takže mimo oficiální turistické zájezdy byla cesta často na svém počátku problematická.⁵⁷ Zcela mimo tento okruh stojí administrativní problémy spojené s vycestováním do SSSR k dlouhodobému pobytu za prací ap.⁵⁸

Mezi další skutečnosti, které výrazně omezovaly pohyb na sovětském území, patřila i nutnost vlastnit povolení ke vstupu do vybraných budov, veřejných institucí, ale i do hotelů, v nichž návštěvníci bydleli. Kontrola dokumentů a propustek provázela

⁵³ Srov. *Co viděla dělnická delegace v sovětském Rusku, Zpráva československé dělnické delegace o zájezdu do SSSR od 1. října do 12. listopadu 1925*, sest. Josef Kolský, Praha 1926, s. 7–9, 15–17.

⁵⁴ Srov. Dunder, V. a kol. *Delegace Odborového sdružení československého v Rusku – Zpráva o poměrech hospodářských, zákonodárství a správě Sovětové ruské republiky rad*. Praha 1921, s. 3–9.

⁵⁵ Bouček, J. *Jan Slavík - Příběh zakázaného historika*. Praha 2002, s. 57.

⁵⁶ Srov. *Mit Intourist in die Sowjetunion. Příručka Intouristu – Travemy, příručka k cestování do SSSR*, Praha 1932, zkrácená česká verze, s. 1.

⁵⁷ To se týká i případu B. Palkovského, který se zprvu pokoušel překročit hranice SSSR osobním automobilem, po neúspěchu byl nucen využít služeb sovětských železnic. Viz Palkovský, B. *Za sovětskou civilizací*. Praha 1936, s. 44–53.

⁵⁸ Srov. Fučík, J. *Vzemi, kde zítra již znamená včera*. Praha 1947, s. 35 a násl. a další. K problematice vycestování za prací viz vzpomínky členů Interhelpa – Huňa, F. *Interhelpe – osada ve stepi. Vzpomínky*, Gottwaldov 1967, s. 18–24.

nejen zahraniční návštěvníky, ale také sovětské občany na každém kroku, někdy měli s kontrolou problémy dokonce i oficiální představitelé bolševického režimu.⁵⁹ K tomuto typu regulace pohybu lze později také zařadit tzv. sovětské „vnitřní cestovní pasy“, které potřebovali sovětské občany při cestě mimo určité jim vymezené volně přístupné oblasti (např. okruh Leningrad – Moskva – Kyjev) po roce 1931.⁶⁰ Pro sovětské občany bylo samozřejmě obtížné vycestovat i do zahraničí.

Při úvahách o tom, proč byl volný pohyb cizinců na území sovětského Ruska téměř znemožněn, je třeba zmínit také skutečnost, že v zemi fungoval víceméně od revoluce přídělový systém, na některé potraviny a zboží až do poloviny třicátých let. To znamenalo, že sehnat v Rusku životní potřeby bez toho, aby byl jedinec začleněn do jedné ze skupin napojených na tento distribuční systém, bylo pro zahraničního návštěvníka jednak velmi drahé, jednak krajně obtížné, ne-li nemožné. V období tzv. NEPu, ale i po něm existoval vedle sítě státních obchodů i trh volný, ceny na něm byly samozřejmě několikanásobně vyšší, nicméně zabezpečoval nedostatkové zboží. Dostupnost základních životních potřeb v rámci sítě státních podniků měla jednak omezit odbyt nepmanů, dále pak znamenala zisk pro stát, v jehož zájmu bylo nutit sovětské občany, aby se zapojili do pracovního procesu a tím získali přístup k levnému zboží. Stejně tomu bylo i v případě přepravních služeb a pohostinství. Toho byli zahraniční hosté a turisté ušetřeni. Oficiálně pozvaní návštěvníci měli samozřejmě většinu životních potřeb hrazenou ze strany vládní moci nebo státních institucí, a tak se jen mohli podívat nad výší cen na volném trhu.

⁵⁹ Bohumír Šmeral popisuje jednu takovou epizodu s kontrolou dokladů, zekteré ho vyvobodil až sám Lenin. Srov. Šmeral, B. *Pravda o sovětovém Rusku*.s. 209–211. Že i Lenin měl zpočátku podobné problémy dokazuje ve své knize Robert Service. Viz Service, R. *Lenin*. Praha 2002, s. 322.

⁶⁰ Srov. Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno 1937, s 17. „...ale kdo chce jet za Leningradu do Gorkého (býv. Nižnij Novgorod), musí mít pas. A do pohraničních míst může jet vnitrozemský občan jen se zvláštním povolením v mimořádně nutných případech.“ Jedním z důvodů tohoto opatření bylo omezení volnéhohybu pracovních sil po území SSSR. Srov. Malia, M. *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917–1991*. Praha 2004, s. 211.

4. POD KŘÍDLY INSTITUCÍ – VOKS

V roce 1925 vznikla již výše zmíněná VOKS, tedy Všesvazová společnost pro kulturní styky se zahraničím (Vsesojuznoe občestvo dlja kulturnoj svjazi s zagranicej). Ta se zabývala zlepšením organizace návštěv zahraničních delegací a komunikací se zahraničními organizacemi a tím zároveň i zlepšením mediálního obrazu SSSR v zahraničí, použijeme-li moderního termínu. Posléze vedle delegací umožňoval VOKS i cesty jednotlivcům.⁶¹

V Československu měla VOKS dobré kontakty zejména na Nejedlého SHKS. Již v první souhrnné zprávě delegace SHKS do SSSR narazíme na zmínky o systému organizování výpravy VOKSem a struktura této cesty předznamenává další výpravy, které tato organizace v SSSR organizovala. Členy této první, dalo by se říci průkopnické cesty byli vedle Zdeňka Nejedlého například Theodor Bartošek, Bohumil Mathesius, Jindřich Honzl, Josef Hora, Karel Teige a Jaroslav Seifert. Výprava se v sovětském Rusku zdržela celý měsíc, členové se zabývali podle svých slov studiem jednotlivých aspektů sovětského zřízení a veřejného života.⁶²

Z deníku účastníků výpravy vyplývá, že se si je již bezprostředně na sovětské pohraniční stanici Něgoreloje vyzvedl zástupce VOKS, který je pak provázel až do vnitrozemí a po celou dobu pobytu v Moskvě. V případě této výpravy se jednalo o sekretáře dr. Lipu Nimena, bývalého přidělence sovětské mise v Praze, jehož nespornou výhodou bylo, že uměl česky.⁶³

Pod křídly VOKS samozřejmě necestovali do Sovětského svazu běžní občané, ale zejména osoby nějakým způsobem významné. U této první výpravy byla výjimečnost dána také tím, že šlo o vůbec první cestu podobné skupiny na pozvání VOKS. Tomu odpovídalo i přijetí a následující program pobytu. Na nádraží v Moskvě účastníky vítala pestrá skupina zástupců sovětských vědeckých a politických institucí, vedle nich i tehdejší tajemník československé mise v Moskvě J. E. Šrom. Během pobytu se část členů delegace například zúčastnila i schůzky u lidového komisaře osvěty Lunačarského. Výprava si sice vymohla, že po týdnu, který bude organizovat VOKS, bude její program individuální, přesto je patrné, že si VOKS organizaci zbytku

⁶¹ Vávra, J., Říjnová revoluce a SSSR v československé publicistice a reportážích 1918–1929. In: Strnadel, J., a kol., *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků*, díl 2., Praha 1969, s. 91.

⁶² Viz zprávu výpravy Mathesius, B., a kol.; *SSSR, úvahy, kritiky, poznámky*. Praha 1926.

⁶³ Tamtéž, s. 348.

pobytu zcela ujít nenechal. Je to také dáno tím, že se jednalo o program poměrně náročný, který obsahoval průměrně dvě až tři navštívená místa či akce za den s výjimkou krátkého údobí narušeného státním smutkem kvůli úmrtí Michaila Vasiljeviče Frunze, národního komisaře vojenství a námořnictví, a jeho následným pohřbem. Výprava byla k tomu rozdělena na několik skupin podle oblastí svého zájmu a „oblasti studia SSSR“. Je zřejmé, že takto nabitý program si nemohli členové delegace organizovat sami, potřebovali prostředníka přinejmenším v případě obstarávání vstupenek, zařizování povolení ke vstupu do jednotlivých institucí apod. Z programu také vyplývá, že se během pobytu účastnili několika akcí včetně slavnostního večera, které byly VOKSem pod patronátem jeho předsedkyně Olgy Davidovny Kameněvové pořádány.⁶⁴

Při jedné z dalších akcí navštívili Sovětský svaz na pozvání VOKSu vedle Zdeňka Nejedlého i novinář a spisovatel Josef Kopta a divadelní teoretik Václav Tille. Bylo to u příležitosti 10. výročí listopadového bolševického převratu, kdy bylo do Moskvy pozváno na desítky nejrůznějších zahraničních delegací. Josef Kopta o tom píše: „Pohostinství společnosti sestávalo z volné jízdenky z hranic SSSR do Moskvy, z ubytování a stravování v průměrném hotelu, z volných lístků do některých divadel a všech museí a galerií a z volné jízdenky Moskva–hranice SSSR. K tomu náležela péče sekretáře společnosti o nás,... na něhož jsme se obraceli o lístky do divadla a o přístup do těch míst, které nebyly v denním programu.”⁶⁵

Tento popis sice vypadá poměrně skromně, nicméně VOKS zařídil celé výpravě bohatý program a také návštěvu míst a akcí, na které se běžní návštěvníci SSSR nemohli dostat. Vedle kulturních večerů společnosti, na které byla pozvána celá řada tuzemských i zahraničních intelektuálů a osobností, to byla například i návštěva slavností přehlídky a manifestace na Rudém náměstí v bezprostřední blízkosti špiček sovětského režimu.⁶⁶

Individuální program jednotlivých účastníků byl opět v rámci možností přizpůsoben jejich zájmům. Václav Tille se tak zcela podle své specializace věnoval divadlu a divadelnictví, což zahrnovalo návštěvu představení téměř každý den včetně setkání s některými známými osobnostmi sovětské divadelní režie, které měl možnost

⁶⁴ Tamtéž, s. 349–359.

⁶⁵ Kopta, J.; *Cesta do Moskvy*. Praha 1928, s. 10.

⁶⁶ Tamtéž, s. 99–108., též Tille, V., *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 120–129.

sledovat i při práci.⁶⁷ Pro účastníky, kteří neměli speciální požadavky, byl samozřejmě denní program zajištěn. V rámci společného programu byly pak jednotlivé zahraniční delegace sdružovány⁶⁸ I při této výpravě se její členové měli možnost účastnit slavnostních akcí pořádaných VOKSem, při jednom večeru se setkali například i s francouzským spisovatelem Henri Barbussem, bývalou sovětskou revolucionářkou, političkou a diplomatkou Alexandrou Kollontajovou a dalšími.⁶⁹

Ačkoliv obě výpravy navštívily SSSR s rozestupem dvou let, lze na průběhu a programu obou cest najít mnoho společných znaků. Jedním z nich je, že nepřekročily rámec centra SSSR, a to doslova a do písmene, když program první výpravy byl zaměřen pouze na Leningrad, Moskvu a jejich nejbližší okolí, u druhé pak výhradně na Moskvu a okolí. Dále je přibližně shodné období pobytu a tudíž logicky i bezprostřední zkušenost s oslavami výročí bolševické revoluce 1917. Kromě toho lze zaznamenat stejný typ navštívených objektů a tedy i okruh poznanych skutečností. Vedle celé řady muzeí, výstavních prostor a galerií figuruje na seznamu navštívených objektů vždy škola, továrna, kde je při prohlídce kladen důraz na sociální zázemí dělníků, a věznice, v případě první výpravy byl prohlídce sovětských nápravných zařízení věnován dokonce jeden celý den.

Cesty organizované VOKSem se rozhodně nestaly záležitostí masovou, byly určeny jen pro úzkou skupinu intelektuálů a jiných elit tehdejšího Československa. Tomu odpovídal i svým způsobem výjimečný program celého pobytu na území SSSR zaměřený zejména na tento typ návštěvníků, ke kterému patřily akce, kde se jednak setkávaly delegace podobného typu z ostatních zemí, jednak se zde měli účastníci možnost setkat s elitami sovětskými, či s diplomaty v SSSR působícími. Další skutečností je, že díky zaměření svého programu tyto výpravy nepřekročily rámec samého jádra sovětské říše. Jestliže se k nim dostala fakta popisující realitu širšího centra, nebo dokonce sovětské periferie, musela již být nutně určitým způsobem „profiltrována“.

Zajímavé srovnání se v tomto případě nabízí zvláště u první delegace (Mathesius a spol.), která měla možnost se v Moskvě setkat se členy Československé dělnické delegace, která v SSSR pobývala na pozvání Ústřední rady ruských

⁶⁷ Tille, V., *Moskva v listopadu*. s Tajrovem s. 97–100, s Granovským s. 152 a Mejercholdem 173–176.

⁶⁸ Tille, V. *Moskva v listopadu*. s. 48–55, s. 77–84.

⁶⁹ Tamtéž, s. 70–74. Viz také Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. s. 206.

odborových organizací, tedy také nikoliv zcela volně, nýbrž pod ochrannými křídly jedné ze sovětských institucí. Členové této delegace se během svého pobytu podívali nejen do obou hlavních měst, ale část také na Ural do místních industriálních center (Perm, Sverdlovsk), část pak na jih, na Ukrajinu a do Gruzie. Zajímavostí může být fakt, že kromě celé řady institucí vykonala opět návštěvu v trestnici (nikoliv v Moskvě, ale v gruzínské metropoli Tiflisu – dnešní Tbilisi). To vzbuzuje dojem, že se sovětský režim snažil záměrně negovat prosakující zprávy o poměrech v jeho trestním systému, i když časově se nacházíme ve dvacátých letech a vrcholná forma teroru a „zlatého věku“ pracovních táborů Gulagu měla teprve přijít. Je zřejmé, že dělnická delegace měla jiné těžiště programu, než výše zmíněné výpravy VOKSu. Zaměření na průmysl jí umožnilo podívat se v rámci sovětské soustavy za hranice jádra, do širšího centra říše, nicméně i zde je patrné, že celý program byl řízený sovětskou institucí.⁷⁰

⁷⁰ Viz zpráva *Co viděla dělnická delegace v sovětském Rusku. Zpráva československé dělnické delegace o zájezdu do SSSR od 1. října do 12. listopadu 1925*. sest. Josef Kolský, Praha 1926. Zajímavě působí fakt, že jak delegace dělníků, tak první výše zmíněná delegace pozvaná VOKSem, se v době svého pobytu setkali. B. Mathesius setkání uvádí, J. Kolský ho ani slovem nezmiňuje.

5. POD KŘÍDLY INSTITUCÍ – INTOURIST

Jestliže VOKS nepůsobila jako masová organizace, u sovětské státní cestovní kanceláře Intourist tomu bylo přesně naopak. Intourist byl založen v roce 1929 Lidovým komisariátem zahraničního a domácího obchodu, Lidovým komisariátem cest a komunikací a Sovtorgflotem (Sovětskou obchodní flotilou). Od jeho založení začalo období hromadné turistiky do meziválečného SSSR. Do roku 1934 se Intourist rozšířil po celém světě, na jeho pobočky bylo možné narazit nejen v hlavních evropských metropolích, ale například také v USA, Uruguay, Jižní Africe, Palestině, Persii a Japonsku.⁷¹ Oficiální zastoupení Intouristu v Československu zabezpečovala cestovní kancelář Travema se sídlem v Praze.⁷² Díky početným propagačním materiálům Intouristu si je možné udělat dobrou představu o tom, jaké pobyty a jaké služby tato společnost svým klientům při návštěvě Sovětského svazu nabízela. Vedle toho se jako informační materiál nabízí několik popisů cest od samotných klientů této společnosti.

Klienti Intouristu mohli zvolit z několika základních možností (dále rozdělených podle kvality nabízených služeb a dopravy), v jaké formě bude jejich cesta probíhat. Jednak cestovní kancelář nabízela několik typů klasických poznávacích zájezdů ve skupině, dále bylo možné po předběžné objednávce upravit program cesty pro skupinu specializovanou dle zájmů, zaměstnání atp. Pro movitější klienty se nabízela možnost individuální cesty naplánované dopředu. Kdo nebyl ani s touto možností spokojen, mohl si zvolit „otevřenou objednávku“ (*carte blanche, open order*) a zvolit si individuální program z nabídky Intouristu až na místě. V ceně zájezdu bylo zahrnuto ubytování v hotelích, plná penze, cesty vzduchem, po moři i po souši, sovětská víza a průvodcovské služby.⁷³ Dopravu zajišťoval Intourist z hranic a po uplynutí zájezdu opět na hranice SSSR, dopravu mimo území Sovětského svazu si cestující zajišťoval u jiného dopravce či cestovní kanceláře. Vedle toho začala kancelář později vyřizovat ubytování, leteckou, železniční, autobusovou a automobilovou dopravu a ostatní služby nejen pro turisty, ale i pro ostatní zahraniční návštěvníky, kteří se rozhodli navštívit krátkodobě SSSR.

⁷¹ Nelson, J. N., (ed.) *Moscow. Past, present and future*. Moskva 1934, s. 243.

⁷² Travema podle svého propagačního materiálu sídlila v Jungmannově ulici, č. 38. Srov. *Mit Intourist in die Sowjetunion. Příručka Intouristu – Travemy, příručka k cestování do SSSR*. Praha 1932 a další informační materiál Intouristu v Sedláček, J., Vávra, J. *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo – sovětské přátelství*. Praha 1960, s. 349–352.

⁷³ Nelson, J. N., (ed.) *Moscow...*, s. 214–215.

Základní služby pro turisty byly podle kvality rozděleny do tří kategorií. V ceně exkluzivní První třídy (v dalších materiálech označena jako 1. kategorie nebo kategorie P), která byla určena pro jednotlivě cestující nebo cestující dvojice, byla zahrnuta cesta v nejlepší třídě dopravních prostředků, ať už se jednalo o vlakovou dopravu ve spacích vagónech nebo lodní kajuty první třídy, hotely první kategorie, jedno- nebo dvojlůžkové pokoje, plná penze v restauracích první kategorie, při exkurzích a přidružených výletech cesta osobními automobily, popřípadě drožkami, individuální průvodcovské služby, k dispozici tlumočnick, volný vstup do muzeí, galerií, divadel, kin a k tomu samozřejmě sovětská víza na cestu.

Turistická třída (2. kategorie nebo kategorie W), vhodná pro jednotlivce i skupiny, zahrnovala cestu tzv. „měkkou“ (bývalou druhou) třídou osobních vlaků, na lodích kajuty I. a II. třídy, ubytování v hotelích ve dvoj- až třílůžkových pokojích. Za příplatek mohl zákazník bydlet i individuálně. Dále byla v ceně zahrnuta plná penze v odpovídajících restauracích (jejichž kvalita ale podle zaznamenaných zkušeností výrazně kolísala). Exkurze a výlety byly skupinové, zahrnuty byly opět průvodcovské služby, k dispozici byl i tlumočnick. Při prohlídkách měst byly skupiny přepravovány automobily, při dalších výletech či exkurzích byla přeprava zabezpečována autobusy nebo tramvajemi. Vstup do muzeí, galerií, kin a divadel byl opět v ceně.

Speciální třída (3. kategorie, kategorie T) byla určena pouze pro skupiny počtu pěti a více osob, zahrnovala „jednoduché, skromné požadavky plně uspokojující služby“. Do těch patřila jízda v tzv. „tvrdé“ (bývalé třetí) třídě osobních vlaků, kde si cestující mohl za příplatek pronajmout matraci a čisté ložní prádlo. Na lodích byly pro tuto skupinu cestujících vyhrazeny kajuty 2. třídy po 2–4 osobách. Ubytování v hotelech a ubytovnách nižší kategorie v pokojích po 5–10 lůžkách, v pozdějších letech ve dvoj- až tří lůžkových pokojích, za příplatek i individuálně. V ceně byla dále zahrnuta plná penze, prohlídky měst tramvajemi nebo autobusy, volný vstup do muzeí, galerií a průvodcovské služby. Pro skupiny od pěti do dvaceti osob byl k dispozici i tlumočnick.⁷⁴

Vedle těchto tří kategorií bylo pro zájemce možné dojednat zvláštní služby, ať již formou výše zmíněné „otevřené objednávky“, která umožňovala pro zájemce

⁷⁴ Nelson, J. N., (ed.) ; *Moscow. Past, present and future*. Moskva, 1934, s.215–216, *Mit Intourist in die Sowjetunion. Příručka Intouristu – Travemy, příručka k cestování do SSSR*. Praha 1932, s. 4., Sedláček, J., Vávra, J. *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo – sovětské přátelství*. Praha 1960, s. 351.

víceméně individuální plánování pobytu, ovšem v rámci sítě Intouristu, nebo předem objednaných služeb za příplatky. Individuální cestovatel si tak mohl vybrat např. počet nocí v hotelu, v penziónu, pronájem auta, tlumočnicka, průvodce, popřípadě exkluzivní pobyt s pronájmem vlastního apartmá ve špičkovém hotelu, soukromé limuzíny a osobního průvodce. Do této skupiny patřila i možnost pronajmout si vlastní vagón pro cestu po sovětských železnicích.⁷⁵ Mimo individuální služby pro jednotlivce byla v nabídce i možnost individuálních programů pro specializované skupiny návštěvníků SSSR. V rámci individuálně plánovaných skupinových zájezdů si ovšem kancelář vyhrazovala právo spojit program několika nezávislých skupin v případě potřeby dohromady.

Každého turistu nebo turistickou skupinu očekával na hranicích a následně i po příjezdu do vybrané destinace zástupce Intouristu. Podle propagačních materiálů měla kancelář pobočky na všech hraničních přechodech, přes které byl zahraničním návštěvníkům vstup do SSSR umožněn. Klient ukládal svůj pas a dvě fotografie kvůli registraci a povolení k pobytu při příjezdu do hotelu na pobočce Intouristu. To na jedné straně pomáhalo klientům kanceláře při administrativních problémech, na druhou stranu to ovšem umožňovalo kontrolu jejich pohybu a místa jejich pobytu. To ostatně umožňovala při rozlehlosti území i již výše zmíněná třicetidenní turistická víza, kdy musel návštěvník SSSR požádat o jejich prodloužení minimálně dva dny před ukončením jejich platnosti.

Výrazným kontrolním mechanismem výsledného obrazu Sovětského svazu v zahraničí byla kontrola fotografických materiálů. Podle nařízení sovětských orgánů bylo třeba nechat si zaregistrovat fotografický přístroj, pomůcky a vybavení bezprostředně po vstupu do země u celních orgánů. Pořizování běžné amatérské fotografie bylo povoleno, platil zákaz fotografování nejen vojenských opevnění, ale i jiných strategických objektů, jako byly mosty,⁷⁶ železniční dráhy, železniční stanice, pohraniční oblasti. Dále sem patřil zákaz pořizování fotografií z letadla. Turisté se měli ohledně omezení informovat na pobočkách Intouristu.

⁷⁵ *Mit Intourist ...*, s. 15, Nelson, J. N., (ed.) ; *Moscow...*, s. 222.

⁷⁶ To, že byly mosty opravdovány za strategické objekty dokládá ve své knize J. Mádle při vzpomínce na plavbu po Volze: „Kdykoliv jsme se blížili k mostu , všichni museli zmizeti z paluby do kabin. Důvod? Snad je tu obava před aparáty nebo pumou.“ Viz Mádle, J. *Orientem Sovětů. Cestopis katolického kněze komunistickým SSSR*. Nový Bydžov 1936, s. 103.

V systému kontroly však hrálo největší roli nařízení, že všechny filmové a fotografické materiály mají být vyvolány ještě na území Sovětského svazu. Vyvolané filmy byly buď opatřeny pečeti vyvolávacího střediska Intouristu (kde se vši pravděpodobností určitý druh cenzury proběhl), nebo byly na hranicích podrobeny cenzuře ze strany sovětských pohraničních orgánů. Nevyvolané filmy mohly být v rámci Intouristu dodatečně vyvolány a zaslány, samozřejmě za příplatek, za klientem do místa jeho bydliště, nevyvolané filmy zjištěné při prohlídce na sovětských hranicích byly zabaveny.⁷⁷ I tak se ovšem podařilo některým návštěvníkům i přes přísnou prohlídku necenzurovaný materiál přes hranice Sovětského svazu provézt.⁷⁸ Povolení pro komerční pořizování fotografických a kinematografických materiálů v Sovětském svazu vyřizovala státní filmová společnost Sojuzkino.⁷⁹

K dalším zvláštnostem, se kterými se návštěvníci SSSR setkávali, patřila kontrola dovážených valut. Po ní bylo majiteli vydáno potvrzení o celkovém obnosu zahraniční měny, který do země dováží. To jim umožňovalo všechny dovezené finanční prostředky opět vyvézt v případě, že nepřekročili předpokládanou dobu pobytu. Návštěvníkům, jejichž pobyt se v Sovětském svazu odhadoval na dobu delší než dva měsíce, bylo doporučeno uložit peníze na účet Státní banky SSSR (což bylo ostatně jedině v jejím zájmu). Zahraniční měna mohla být za sovětské rubly směněna pouze uvnitř hranic Sovětského svazu, dovoz a vývoz sovětské měny byl zakázán. Vedle toho se ovšem turistům doporučovalo zahraniční peníze za rubly vůbec neměnit, neboť „všechna oddělení Intouristu operují na základě cizí měny a celostátní síť obchodů Torgsin prodává zboží všech druhů za zahraniční měnu.“⁸⁰ Intourist si vedle toho vyhrazoval právo neměnit zpět peníze směněné mimo jeho pobočky.

Torgsin (Torgovl'ja s innostrancami – Obchod s cizinci) byla organizace, která jednak provozovala síť obchodů pro cizince s běžným zbožím, jednak se přes tuto společnost daly vyvézt ruské starožitnosti a umělecké předměty do zahraničí. Ve svém inzerátu Torgsin nabízí turistům ke koupi staré i moderní obrazy, pravoslavné ikony až ze čtrnáctého století, šperky, porcelán, to vše bylo samozřejmě možné platit v cizí měně. Účet od zboží zakoupeného v Torgsinu sloužil zároveň jako vývozní povolení ze

⁷⁷ Nelson, J. N., (ed.) *Moscow...*, s. 220, *Mit Intourist ...*, česká zkrácená verze, s. 2.

⁷⁸ Srov. Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 210 a násl.

⁷⁹ Nelson, J. N., (ed.) ; *Moscow...*, s. 220.

⁸⁰ Tamtéž s. 218–219.

země.⁸¹ Je zřejmé, že po zestátnění církevních památek a zabavení majetku ruských emigrantů, byl Torgsin ideální cestou k vylepšení státního rozpočtu. Sloužil také jako prostředek pro vývoz starožitností za hranice Sovětského svazu. Jeho provázanost s Intouristem logicky vycházela ze stejné klientely. Vedle toho byl Torgsin ve třicátých letech využíván ze zahraničí k posílání materiální pomoci zahraničním občanům v SSSR z jejich mateřských zemí, které jinou cestou probíhalo často velmi obtížně.⁸²

Vedle materiálního zázemí nabízel Intourist svým klientům samozřejmě i možnost exkurzí a poznávacích zájezdů na mnohá vybraná místa sovětské říše. V denním programu exkurzí nabízela kancelář slovy svého průvodce návštěvu „sociálních a vládních institucí, továren, novostaveb, škol, vězení, muzeí, nemocnic, klinik, uměleckých galerií, farem, bývalých kostelů a klášterů, pionýrských táborů, historických památek, parků, soudních dvorů, staveb nových ubytovacích prostor, dětských zařízení, paláců, sportovišť a celé řady dalších zajímavostí.“⁸³ Z tohoto výčtu si samozřejmě vybral každý zájemce o sovětský veřejný život a zřízení. Celá řada návštěvníků v té době přijížděla do SSSR se zájmem o to, jak diktatura proletariátu funguje v praxi, a Intourist se jim snažil nabídnout při exkurzích to, co sovětský režim považoval za úspěchy své vlády. Přesto i zjevné sympatizanti byli někdy přemírou prohlédnutých sociálních a jiných institucí zahlceni.⁸⁴

O to zajímavější je nabídka Intouristu u jednotlivých poznávacích zájezdů do SSSR. Zákazník si mohl vybrat ze standardní nabídky celoročně provozovaných zájezdů, ze zájezdů sezónních nebo z mimořádných. Délka nabízených pobytů se pohybovala od pěti dní u nejkratší cesty po čtyřicetidenní zájezd. Okruh potenciálně navštívitelných míst zřejmě vyplýval z rozložení úřadoven Intouristu po SSSR. V roce 1934 měl Intourist pobočky ve dvaceti osmi městech Sovětského svazu. Nejkratší poznávací zájezdy se omezovaly na dvě tradiční centra Moskvu a Leningrad, případně

⁸¹ Tamtéž, s. 235 a 221.

⁸² Srov. NA, fond 4. 908, MZV–RPA, kart. 12, Podpory čs. příslušníkům v Rusku – meziministerský výbor, 1931–1933. Dopis Vyslanectví československé republiky v Berlíně Ministerstvu zahraničních věcí ze dne 14. 9. 1933. „Německý červený kříž tvrdí, že spolupráce s „Torgsinem“ v praxi se nejlépe osvědčila, poněvadž sověty sabotují každou pomocnou akci jinou cestou. Při prostřednictví „Torgsinu“ vydělávají na zboží a dostávají cizí valuty.“ Příložen též leták německé společnosti, která v zastoupení Německého červeného kříže pomoc s Torgsinem vyřizovala, kde je patrné, že Torgsin nabízel standardizovaná balení balíku s pomocí vč. jejich ceníku.

⁸³ Nelson, J. N., (ed.) ; *Moscow...*, s. 217.

⁸⁴ Pujmanová, M. *Pohled do nové země.*, Praha 1932, s. 44 „Intourist je náchylný ukazovat v nezřízeném počtu jesle a sanatoria a je výborné, že jich v Svazu tolik zřídili, ale i pro člověka s nepatrnou dávkou obraznosti stačí vidět dvoje, aby si ostatní představil“.

na kombinovanou návštěvu obou míst. Do zájezdů tohoto užšího rozsahu byla zařazena i návštěva ukrajinských měst Charkova a Kyjeva.⁸⁵ K širšímu okruhu destinací pak patřily cesty parníkem po veletocích Donu a Volze a návštěva měst na nich ležících – Rostov na Donu, Nižnij Novgorod (později Gorkij), Stalingrad (dříve Caricyn, později Volgograd). Sem pak dále patřila letoviska a města na Krymu (Jalta, Oděsa, Sevastopol). Dále se díky základní nabídce mohli klienti podívat na Kavkaz, do Gruzie, navštívit Tiflis (dnešní Tbilisi), starou vojenskou gruzínskou silnicí přes hory do Vladikavkazu (později Ordžonikidze) a do arménského Erivanu (současný Jerevan). V rámci těchto vymezených okruhů byla nabízena návštěva i dalších míst. Jednalo se kupříkladu o návštěvu Dněprostroje, obří přehrady s elektrárenskou soustavou a dalších divů sovětského průmyslu a zemědělství. Jeden zájezd z této standardní nabídky se ostatně věnoval pouze těmto cílům.⁸⁶

Kdo nebyl spokojen s nabízenými standardními zájezdy, mohl si vybrat z nabídky zájezdů speciálních. Sem patřily jednak horské túry v pohoří Kavkaz – alpinistické výstupy na Kazbek a Elbrus, výlety pěšky a na koňském hřbetě v oblasti Kavkazu – Suchumi. K nejdražším v této kategorii patřil zvláštní zájezd ledoborcem Malygin z Archangelsku kolem Země Františka Josefa a Nové země do Murmansku. Mezi dražší patřily i cesty zvláštními vlaky (možná se jednalo spíše o zvláštní vagóny) na trase Istanbul – střední Asie, nebo Moskva / Leningrad – střední Asie a zpět. Ve střední Asii byla nabízena návštěva Ašchabadu, Bucharu, Samarkandu, Taškentu, Alma-Aty. Dražší specializované zájezdy nabízely návštěvu „industriálních gigantů pětiletky“ ve Sverdlovsku (Jekatěrinburgu), Čeljabinsku, Magnitogorsku, Kuzněcku, Novosibirsku.⁸⁷

Pro zájemce nabízel Intourist i lovecké výpravy do okolí Leningradu a Moskvy. Jednalo se zejména o lov ptactva a drobné zvěře. Zvěř byla cenově odstupňována, pro lovce byla možnost pronajmout si i loveckého psa.⁸⁸

Klient Intouristu se po Sovětském svazu pohyboval vlastně pouze v rámci sítě této cestovní kanceláře. Pod ní spadaly hotely, měla vlastní dopravní prostředky,

⁸⁵ Sedláček, J., Vávra, J. *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo-sovětské přátelství*. Praha 1960, s. 349–350.

⁸⁶ *Mit Intourist in die Sowjetunion*. Příručka Intouristu – Travemy, příručka k cestování do SSSR, Praha 1932, s. 6–8.

⁸⁷ Tamtéž, 10–12.

⁸⁸ Tamtéž, s. 17. Obraz Sovětského svazu jako loveckého a rybářského ráje přinášel ve svých knihách po druhé světové válce Rudolf Luskáč, který pracoval v SSSR ve dvacátých a třicátých letech jako lesní inženýr (díla *Revír bez hranic*, *Odkaz lovce tajgy* aj.).

průvodce, tlumočníky. Kancelář zajišťovala i veškeré druhy dopravy po SSSR včetně jízdenek na transsibiřský expres. Pobyty s výjimkou těch individuálně naplánovaných zahrnovaly plnou penzi, jídlo zákazník obdržel ve vybraných zařízeních za stravenky, které obdržel od Intouristu. V zájmu služeb Intouristu bylo, aby zákazníci nemuseli utrácet peníze mimo jeho síť s přidruženými institucemi, jako byl Torgsin. Zahraniční návštěvníci také často na jiných místech nic nekupovali⁸⁹ a pokud ano, většinou je překvapila výška cen, kvalita zboží nebo jeho nedostatek, popřípadě fronty zájemců o ten který druh zboží momentálně nedostatkového. Klienti si všímali, že ceny, za které sovětská cestovní kancelář své služby poskytuje, jsou často nižší než na běžném trhu.⁹⁰ Tento fakt zcela logicky připisovali snahám sovětského režimu po propagaci SSSR ve světě, někteří za tím viděli též snahy po importu valut do země a zisku z cizinců, kteří pobývali v Sovětském svazu dlouhodobě.⁹¹

Rozbor toho, jak Intourist pečoval o své klienty a co jim nabízel, je důležitý z toho důvodu, že obraz Sovětského svazu, který se vytvářel ve třicátých letech v Československu, byl utvářen v neposlední řadě právě jím. Několik autorů zpráv o Rusku z té doby navštívilo SSSR právě s Intouristem. U některých dalších to můžeme předpokládat, nebo je alespoň zřejmé, že některých služeb organizací zabývajících se pohybem cizinců na území Sovětského svazu využili.

Zprávu o svých cestách se státní sovětskou cestovní kanceláří napsalo několik autorů. Jednalo se o novináře Františka Klátíla v roce 1931 – dílo *Na chvíli v SSSR. Reportáž.*, navštívený okruh Leningrad, Moskva, délkou několikadenní zájezd,⁹² spisovatelku Marii Pujmanovou v roce 1932 – dílo *Pohled do nové země.*, navštívená místa Moskva, Nižnij Novgorod (Gorkij), Leningrad, délka pobytu 14 dní.⁹³ Dále pak

⁸⁹ Pujmanová, M. *Pohled do nové země.* Praha 1932, s. 38–39. „Nekupovali jsme než cigarety, noviny a pohlednice.“

⁹⁰ Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR.*, Brno 1937, s. 7. „Když slyší, kolik jsme zaplatili za 30 dní pobytu v SSSR v režii cestovní kanceláře Intourist, upřímně se diví: „To je opravdu velmi laciné. Vám jistě čítají pouze reální ceny. Kdybych si na příklad já tady v lodní restauraci dal tentýž oběd jako vy, zaplatím tři – až čtyřicet víc, než je hodnota kuponu, se kterým platíte. Víte, náš stát potřebuje peníze, velmi mnoho peněz – a na vás nechce vydělávat.“ Také viz Mádle, J. *Orientem Sovětů.* *Cestopis katolického kněze komunistickým SSSR.*, Nový Bydžov 1936, s. 32 „...čítal-li Intourist denně 105 rublů na osobu, musím napsati, že pokládám českou výpravu více za propagační než výdělečnou.“

⁹¹ J. Mádle konstatuje, že Intourist zabezpečuje příliv valut do SSSR a v zájmu turistů dokonce vstupuje do konfliktu s úřady. Viz Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 28. Vedle něj i F. Klátíl: „Rusko potřebuje dolary...shání je na všech starnách a nepohrdne ani takovými příjmy, jaké mohou plynouti z kapes cizinců.“ Ne jejich návštěvách stát prodělává, ale cizinci žijící v SSSR „žijí za peníze víc než draze“. Viz Klátíl, F. *Na chvíli v SSSR*, Praha 1931, s. 56.

⁹² Klátíl, F. *Na chvíli v SSSR. Mladé proudy*, Praha 1931, s. 7–8.

⁹³ Pujmanová, M. *Pohled do nové země.* Praha 1932, s. 7.

katolického kněze Josefa Mádle v roce 1936, dílo *Orientem Sovětů*. (*Cestopis katolického kněze komunistickým SSSR*), navštívené destinace Moskva, Gorkij (Nižnij Novgorod), Kazaň, Samara, Saratov, Stalingrad (Caricyn, Volgograd), Rostov, Ordžonikidze (Vladikavkaz), Tbilisi (Tiflis), Batumi, Suchumi, Novorossijsk, Jalta, Sevastopol, Oděsa, doba trvání – čtyři týdny. Posledním byl dr. V. Novák v roce 1937, práce *Momentky z cesty po SSSR*, navštívená místa Kyjev, Sevastopol, Jalta, Novorossijsk, Soči, Suchumi, Batumi, Tbilisi (Tiflis), Ordžonikidze (Vladikavkaz), Rostov na Donu, Moskva, Leningrad, doba trvání zájezdu 30 dní. Pujmanová a Klátil absolvovali cestu vlakem z Berlína společně s dělnickými skupinami Intouristu, Mádle a Novák v rámci turistických poznávacích zájezdů, kdy nebyli až na určité části programu přiřazeni k žádné skupině.⁹⁴

Výše popsany vzorek československých klientů Intouristu není samozřejmě nikterak rozsáhlý, reprezentuje však skutečnost, která je právě na příkladu zájezdů Intouristu jasně patrná. Jde o rozsah oblastí Sovětského svazu, které bylo možno s touto společností navštívit. Shoduje se totiž až na výjimky s obecným rozsahem navštívených oblastí Sovětského svazu, který je ve většině zkoumaných meziválečných československých rusik zaznamenán. To znamená, že šlo nejen o oblasti přístupné turistům, ale též o okruh, který mohl běžný návštěvník Sovětského svazu v podstatě bez problémů procestovat. Přesahy v cestách (a tím i zisk osobní zkušenosti) za rámec tohoto okruhu nejsou příliš časté. Bylo to dáno samozřejmě také rozlohou sovětského státu, ale i nedostupností určitých oblastí díky restriktivním opatřením sovětského režimu. Vedle choulostivých míst spojených se sovětským trestním systémem byly pro mnohé návštěvníky prakticky nedostupné například i rozsáhlé oblasti sovětského venkova s výjimkou několika vzorových kolchozů a sovchozů, které ovšem byl většinou umístěny v malé vzdálenosti od velkých měst. Tato omezení ovšem v mnoha případech platila i pro samotné občany SSSR.⁹⁵

Touto skutečností byla konstrukce obrazu sovětského Ruska značně ovlivněna i v meziválečném Československu. Většina československých rusik bez ohledu na dobu

⁹⁴ Mádle, J. *Orientem Sovětů*. *Cestopis katolického kněze komunistickým SSSR*. Nový Bydžov 1936, s. 8. Novák, V.; *Momentky z cesty po SSSR*, Brno 1937, s. 7 a násl.

⁹⁵ Srov. Malia, M. *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917–1991*. Praha 2004, s. 206, K hladomoru na Ukrajině a v Povolží v letech 1932–1933: „V závislosti na odhadu mu padlo za oběť šest až jedenáct milionů lidí. Ačkoliv šlo o jeden z největších zločinů století, ve třicátých letech o něm okolní svět ani mnozí sovětsíi občané nevěděli.“

vzniku popisuje oblasti samého jádra, nebo širšího centra SSSR a přesahy na periferii jsou takřka výjimkou. Část autorů tedy nabízí pohled pouze do středu Sovětského svazu, do dvou hlavních měst Moskvy a Leningradu – vedle výše zmíněných F. Klátily a M. Pujmanové sem můžeme zařadit B. Šmerala,⁹⁶ E. Vajtauera, I. Olbrachta, obě výše zmíněné delegace na pozvání VOKS (v první Z. Nejedlý, B. Mathesius, K. Teige, J. Honzl, T. Bartošek, ve druhé J. Kopta a V. Tille), dále je sem možno zařadit i A. Hoffmeistera. Ostatní autoři mohli zaznamenat zkušenosti s širším okruhem navštívených oblastí (tedy zhruba rozsah Ukrajina – pobřeží Černého moře – Kavkaz–Ural). Do této skupiny patří vedle výše zmíněných J. Mádle a V. Nováka jak obě delegace z dvacátých let, tj. Delegace odborového sdružení československého (V. Dunder a spol.) a Československá dělnická delegace (J. Kolský a spol.), tak M. Majerová, J. Slavík, E. E. Kisch, V. Cháb a další. Autorů, kteří zaznamenali zkušenosti s periferií Sovětského Ruska, je málo. Sem by se dali zařadit J. Fučík, P. Jilemnický a J. Weil, dále pak vzpomínky členů pracovní komuny Interhelpe, které ovšem byly publikovány až po 2. světové válce.⁹⁷

Omezený rozsah dostupných, potažmo navštívených oblastí vedl ke zkreslení reality. Konstrukce obrazu sovětského impéria vycházela téměř výhradně z informací získaných v centru, mnohdy nepřesných, nezářídka i záměrně zkreslených. I autoři, kteří se snažili o objektivní popis vnitřní situace Sovětského svazu, vycházeli často pouze z teoretických poznatků bez možnosti ověřit si své teorie v praxi. Mnozí levicovní intelektuálové tak viděli v diktatuře proletariátu jistou politickou avantgardu a toto přesvědčení v nich přetrvávalo právě proto, že neměli možnost zjistit skutečný dopad bolševické vlády na lid Sovětského svazu ve všech jeho důsledcích. S časovým odstupem a s lepší dostupností informací se proto nabízí otázka, jak konstrukt „mediálního“ obrazu Sovětského svazu v očích československé veřejnosti vlastně vypadal, na co se návštěvníci země sovětů zaměřovali, jaké okruhy otázek je zajímaly a také to, co jim sovětský režim poskytl na jejich otázky jako odpověď.

⁹⁶ Reflektujeme-li jeho dílo *Pravda o sovětovém Rusku.*, nikoliv pozdější zkušenosti v rámci Kominterny.

⁹⁷ Do tohoto okruhu by se daly zařadit i zkušenosti pozdějšího akademika Františka Běhouka v polárních oblastech, nicméně se jedná o téma poněkud speciální. Nicméně oblast sovětských polárních výzkumů se právě díky záchraně zbytku Nobileho expedice těšila v meziválečném Československu zvýšenému zájmu, zejména osoba vůdce záchranné výpravy, profesora Samojloviče, se stala velmi populární.

6. PŘÍJEZD, ODJEZD A CESTOVÁNÍ V SOVĚTSKÉM SVAZU

Příjezd do Sovětského svazu byl samozřejmě u všech návštěvníků spojen s jistým očekáváním, ať již pozitivním nebo negativním. Nástupní stanicí pro cestu do SSSR byl buď Berlín, nebo cesta vedla z Československa nejčastěji přes Varšavu. Do Sovětského svazu se v té době samozřejmě ve většině případů cestovalo vlakem. Nejčastěji využívaným pohraničním přechodem byl v tomto případě polsko-sovětský přechod Stolpce–Něgoreloje.⁹⁸

Prvním zaznamenaným postřehem ze sovětské půdy pak byla vstupní brána do SSSR ve stanici Něgoreloje, na které byl na vstupní straně nápis „Pozdrav proletářům Západu!“, na straně výstupní pak „Komunismus smete všechny hranice!“. Pro návštěvníky se jednalo většinou o první setkání se sovětskou propagandou vůbec, proto je tento dojem zaznamenán ve více pracích.⁹⁹ Vstupní brána byla samozřejmě součástí trojitých drátěných zátarasů bránících volnému pohybu přes hranice, ke kterým později přibýly i strážní věže. Tato opatření hodnotili návštěvníci již podle svého přístupu k SSSR, buď jako zábranu proti vnitřnímu, nebo vnějšímu nepříteli. Zatímco Josef Mádle si poznamenal, že nikdo nemůže utéci, Eduard Godstücker například později vzpomínal na přejezd polsko-sovětské hranice takto: „...a tu jsem poprvé uviděl drátěné zátarasy, které v té rovině lákaly oko až k obzoru. Usoudil jsem, že je postavili Poláci proti revoluci; opačná domněnka mě ani nenapadla.“¹⁰⁰ Jedním z dalších často zmiňovaných počátečních postřehů byl obraz prvního spatřeného vojáka Rudé armády střežícího sovětské hranice. Komentáře se týkaly především poněkud netradiční přílby stejnokroje Rudé armády, kterou mnozí přirovnávali k pokrývkám hlavy bohatýrů ruských bylin.¹⁰¹

Výstupní prohlídky za strany polských orgánů byly prováděny ještě ve vlaku na polské straně, někteří cestující to považovali při odjezdu ze země za nadbytečné. Na

⁹⁸ Za všechny Tille, V. *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 9–12. Vedle toho některé cesty vedly přes polsko-sovětský přechod Mohylany–Šepetovka nebo lotyšsko-sovětský přechod Ritupe – Ostrov. Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*, Brno 1937, s. 5. Bohumír Šmeral cestoval v roce 1920 kvůli poškození trati za války na trase Narva–Jamburk automobilem a dále pak kus cesty drožkou. Srov. Šmeral, B. *Pravda o sovětovém Rusku*. Praha 1920, s. 12–15. Kromě toho šlo využít i námořní dopravy. Viz Hoffmeister, A. *Trojcestí*. Praha 1958, s. 25.

⁹⁹ Majerová, M. *Den po revoluci. Co jsem viděla v SSSR*, Praha 1925, s. 25., dále např. Jabůrková, J. *Evička v zemi divů*, Praha 1950, s. 27, Pujmanová, M. *Pohled do nové země*. Praha 1932, s. 12.

¹⁰⁰ Srov. Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 10–27 a Goldstücker, E. *Vzpomínky (1913–1945)*. Praha 2003, str. 83.

¹⁰¹ Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 25, Tille, V. *Moskva v listopadu*, Praha 1929, s. 12.

sovětské straně po výstupu z evropských typů vagónů následovala celní prohlídka v sovětské celní budově. Po celní a pasové kontrole, při které byla dále vydávána registrační osvědčení o počtu dovezených valut a fotografických přístrojích, přestoupili cestující do sovětských vagónů a pokračovali v cestě do vnitrozemí. Vstupní celní prohlídka byla prý prováděna velmi taktně a celá vstupní procedura probíhala hladce. Sověští celní úředníci se vzhledem k těm polským údajně chovali k cestujícím příjemněji.¹⁰²

Návrat ze Sovětského svazu vypadal poněkud jinak než vstup. Před odjezdem utráceli cestovatelé zbylé rubly kvůli výše zmíněnému zákazu jejich vývozu. Výstupní prohlídky trvaly podstatně déle než ty vstupní, vlak byl stejně jako při vstupu vyklizen, vybrané osoby byly podrobeny důkladné osobní kontrole. Pohraniční orgány důkladně prověřovaly vyvolaný filmový materiál „obrázek za obrázkem proti světlu, zakázané, choulostivé vystříhly“. Vedle toho byla prováděna kontrola pasů, vyvážených valut, případně zboží zakoupeného na území SSSR. Poté, co byla provedena důkladná kontrola vlaku zevnitř i zevně za použití reflektoru, mohli cestující pokračovat k polským hranicím¹⁰³.

Zejména pro zahraniční delegace, které do Sovětského svazu přicestovaly na pozvání oficiálních organizací, bylo zpravidla na sovětské straně přichystáno slavností přivítání, často i s živou hudbou, což logicky jejich vjem ze vstupu do země jen umocňovalo. Některé klienty Intouristu očekával na pohraniční zastávce zástupce společnosti, aby jim pomohl s vyřízením formalit a další cestou do vnitrozemí. Zákazníci této cestovní kanceláře měli taktéž pro své potřeby vyhrazen zvláštní vagón, do kterého neměli běžní sověští občané přístup.¹⁰⁴

Ti, kteří necestovali ve speciálně oddělených vagónech, začali získávat první bezprostřední zkušenosti se Sovětským svazem již při cestě do vnitrozemí. Kladně cestující hodnotili zejména velikost sovětských vagónů (vyšší, širší, prostornější), možnost noclehu i pro cestující třetí třídy. Za příplatek bylo možné objednat si i do vozů třetí třídy matraci a čisté ložní prádlo, zkušení sověští cestující vyráželi na dlouhé cesty ložním prádlem již vybaveni. Lidé, kteří si zakoupili místenku, měli právo na místo k ležení během noční jízdy. Pozitivně byla též hodnocena ochota vlakového

¹⁰² Srov. Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 10–27, Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 28, Tille, V. *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 12–14.

¹⁰³ Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 210–214.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 10–27.

personálu a skutečnost, že vlaky i nádražní budovy měly zvláštní prostory pro matky s dětmi.¹⁰⁵ Rozporuplné je hodnocení čistoty sovětských vlaků, někteří je hodnotí kladně, ostatní negativně. K negativním dojmům patří též značná přeplněnost vlaku lidmi, častá zpoždění jednotlivých spojů, nekvalitní strava a prostředí jídelních vozů.¹⁰⁶ K dalším hygienickým problémům by se dala také přiřadit nemožnost otevřít okno, což bylo zdůvodňováno vysokou prašností sovětských tratí. Některým těmto potížím se samozřejmě cestující ve vyšších třídách nebo ve speciálních vagónech vyhnuli. Jeden z turistů dokonce udává, že v okamžiku, kdy nebyl k dispozici separátní vagón, posílal Intourist kvůli kvalitě jídla svého kuchaře s výpravou i běžným vlakem.¹⁰⁷

Vedle sovětských železnic využívali cestující jak k cestě do SSSR, tak k vnitrostátní přepravě i jiné dopravní prostředky. Můžeme tak zaznamenat zkušenost se sovětskou lodní dopravou a to jak námořní, tak říční. Po moři se sovětskými linkami plavili zejména návštěvníci černomořského pobřeží, ale také jedinci cestující do Ruska z přístavů severní a západní Evropy. Zkušenosti se sovětskou lodní dopravou byly různé, její kvalita byla proměnlivá.¹⁰⁸ Zahraniční návštěvníci si nejčastěji stěžovali na zpoždění a prodlevy při plavbě. Někdy byla negativně hodnocena i lodní kuchyně a pomalá obsluha. Zde je ovšem důležité zmínit, že na sovětských lodích byla zahraničním pasažérům vyhrazena pouze první nebo druhá třída. Zkušenost s dvěma nižšími třídami podává pouze jeden z autorů, který tvrdí, že ve třetí a čtvrté třídě byl odporný „zápach z lodní kuchyně, šatů a těl cestujících.“ Pasažéři těchto tříd údajně spali na zemi, strava byla ubohá.¹⁰⁹

Zkušenosti s automobilovou dopravou popisují téměř všichni návštěvníci SSSR. Počet automobilů se od revoluce s postupným rozmachem industrializace zvětšoval i v Rusku, ačkoliv automobilový provoz např. v Moskvě i ve třicátých letech značně zaostával za Prahou.¹¹⁰ Převaha automobilů byla samozřejmě ve státním vlastnictví.

¹⁰⁵ Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno 1937, s. 20–23.

¹⁰⁶ „Čistota se zachovává přísně, vždyť jsou na nedbalé veliké pokuty.“ – Majerová, M. *Den po revoluci. Co jsem viděla v SSSR*. Praha 1925, s. 27–32, Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 30–34. „Máš po všech těchto cestách dojem, že tento národ je celý v pohybu...Na stanicích jsou všude tlačence a hádky o místa, staré zvonky zvoní do uší, dávajíce znamení, že vlak už chce jet dál, ale davy se kolébají pomalu a ještě pomaleji přidávají do tempa...několika denní opoždění není nic, nad čím by se někdo dvakrát pozastavil. Špíny dost. A smradu.“

¹⁰⁷ Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 10–27

¹⁰⁸ Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*, Brno 1937, s. 25–29, Mádle, J., *Orientem Sovětů...*, s. 93–112, 156–197, Hoffmeister, A. *Trojcestí*. Praha 1958, s. 43, 130–131.

¹⁰⁹ Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 93.

¹¹⁰ Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*, Praha 1935, s.35–36.

Vedle toho zarážel i malý počet jízdních kol, která musela mít registraci, a také civilních motocyklů.¹¹¹ Automobily se používaly zejména k přepravě cestujících na kratší vzdálenosti, když nebyl ovšem automobil dostupný, nahradila ho drožka (izvoščik).¹¹²

Vedle již zmíněné dopravy na kratší vzdálenosti používal Intourist automobily jednak na některých horských trasách a jednak i při individuálních zájezdech. Ve velkých městech se jezdilo rychle, mimo města kvůli stavu silnic opatrně, nehodovost nebyla nijak velká.¹¹³ Překvapením pro mnohé návštěvníky byl počet žen, které řídily nejen automobil, ale i jiné dopravní prostředky, včetně těžké užitkové techniky.¹¹⁴

Ti, kteří si všímali značek automobilů, zaznamenali, že ze zahraničních automobilů jsou nejčastější americké fordky, lincolny, dále pak packardy a automobily zn. Rolls–Royce.¹¹⁵ Důvod spočíval v tom, že ruský automobilový průmysl zpočátku nevyvinul žádný vlastní automobil, později se v Rusku začaly vyrábět automobily některých zahraničních značek. Moskevská továrna AMO vyráběla zprvu jen nákladní automobily. S vlastní ruskou produkcí osobních automobilů se setkávají návštěvníci až na konci třicátých let. Jednalo se o automobily značky GAZ, M 1 a ZIS. U posledně jmenovaného automobilu se jednalo o kopii amerického Lincolnu.¹¹⁶ Jev, kdy sovětský průmysl kopíroval zahraniční výrobky pod vlastním sovětským názvem, byl ostatně docela častý i po 2. světové válce.

Se sovětskou leteckou dopravou měl z vybraného souboru cestovatelů osobní zkušenost pouze jeden, dr. V. Novák. Ten absolvoval v roce 1937 pětihodinový let z Charkova do Moskvy. Zaznamenal především velký počet letadel na sovětských letištích i ve vzdušném prostoru (v Charkově pět startů za půl hodiny, při mezipřistání v Orlu sedm přistání za čtyřicet minut, na letišti v Moskvě kolem stovky vojenských i civilních letadel). Dále pak zaznamenal po cestě dvě vojenská letiště, u vesnic pak

¹¹¹ Novák, V. *Momentky...*, s. 31.

¹¹² A. Hoffmeister ovšem poukazuje na to, že taxislužba jako podnik provozovaný státem byla několikrát levnější než drožky. Srov. Hoffmeister, A. *Trojcestí*. Praha 1958, s. 57–58.

¹¹³ Tamtéž, s. 55 – „Slyšel jsem od každého, kdo o tom mluvil, že v Moskvě je automobilových neštěstí pramálo. Je to neuvěřitelné, ale říkají to i nepřátelé SSSR. Zde se ovšem nabízí otázka, nebylo-li tomu tak kvůli celkově nižšímu počtu automobilů.“

¹¹⁴ Tamtéž, s. 54–59.

¹¹⁵ Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR...*, 23–24, Hoffmeister, A. *Trojcestí*. Praha 1958, s. 57–58 – „Nikde jsem neviděl tolik rolls–royců, jako jednou večer na nábřeží v Moskvě.“

¹¹⁶ GAZ (Gorkovskij avtomobilnyj zavod), M 1 – výrobek z moskevské automobilky a ZIS (Zavod imeni Stalina v Moskvě), Srov. Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno 1937, s. 23. ZIS byl nový název bývalé AMO.

nouzové polní přistávací plochy. Přestože se pasažéři pokoušeli spatřit Moskvu ze vzduchu, kvůli zákazu přeletu civilních letadel nad městem se jim to však nepodařilo.¹¹⁷

Vedle toho měli zejména návštěvníci Moskvy a Leningradu možnost poznat tamní městskou veřejnou dopravu. Fascinovaly je zejména moskevské tramvaje, které zaujaly svou stálou přeplněností a s tím souvisejícím bojem o místo v městské přepravě, ale také poněkud nestandardním prodejem jízdenek.¹¹⁸ Kromě tramvají bylo možné setkat se v ruských ulicích samozřejmě i s autobusy a trolejbusy, které mnozí hodnotí kladněji než tramvaje. Zvláštní kapitolou bylo moskevské metro, které bylo pro veřejnost zpřístupněno na jaře roku 1935. To samozřejmě jednak ulehčilo povrchové dopravě, jednak představovalo jednu z vlajkových lodí sovětské výstavby. Mělo nejen svou dopravní funkci, ale dokončení jeho stavby představovalo pro sovětský režim úspěch, který měl hodnotu zejména ideologickou. Proto se mu také dostávalo odpovídající pozornosti.¹¹⁹ Moskevské metro ostatně kladně hodnotili i zahraniční návštěvníci a shodovali se, že je to stavba na svou dobu ojedinělá jednak svou rozlohou, výzdobou jednotlivých stanic i pohodlností dopravy.¹²⁰ Moskevské metro postavené přes četné technické obtíže přiblížilo staronovou metropoli alespoň v očích zahraničních návštěvníků více do Evropy.

¹¹⁷ Typ letadla ANT-9, dvoumotorový desetimístní dvojplošník, letová výška asi 800 metrů, letová rychlost 160 km/hod. Srov. Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno 1937, s. 29–31.

¹¹⁸ „Elektrika přidrncí, zazvoní a dvě stě lidí se zatátnými pěstmi, nastraženými lokty, napjatou šíjí vrhne se na zadní vrátka vozů.“ srov. Hoffmeister, A. *Trojcestí*. Praha 1958, s. 55. Při prodeji jízdenek bylo nutno poslat po spolucestujících peníze přes celý přeplněný vůz tramvaje a pasažér stejnou cestou obdržel jízdenku. To zmiňuje jak A. Hoffmeister, tak např. V. Novák, Jan Slavík nebo J. Weil ve svém románu *Moskva–hranice*.

¹¹⁹ Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 37–39.

¹²⁰ Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno 1937, s. 35. Pohled do zákulisí stavby metra nabízí J. Weil, viz Weil, J. *Češi stavějí v zemi pětileté*. Praha 1937, s. 23–29.

7. DVĚ HLAVNÍ MĚSTA – MOSKVA A LENINGRAD

V roce 1919 bylo přesunuto administrativní centrum zárodku nově ustavené sovětské říše z bývalého carského hlavního města Petrohradu do Moskvy. Po Leninově smrti došlo k zániku tradičního názvu bývalého hlavního města, čímž byl zároveň zaveden trend ve změnách jmen mnoha tradičních center ruské říše na názvy související se sebepropagací sovětského režimu, konkrétněji s kultem předních revolucionářů. Obrazně řečeno, Moskva zvítězila nad Petrohradem v boji o prvenství mezi sovětskými městy. V praxi ovšem přesunutí centra do Moskvy znamenalo pro Petrohrad, později tedy Leningrad, období ne-li úpadku, tak přinejmenším stagnace. Počet obyvatel Petrohradu se v letech občanské války a hladomoru snížil ze dvou miliónů na šest set tisíc, mnoho budov zůstalo neobydlených a chátralo. Moskva naopak začala plnit roli nového centra sovětského Ruska. Začala zde probíhat výstavba nových budov, škol, kulturních objektů, modernizace a výstavba nových bytů, infrastruktury a inženýrských sítí.¹²¹

Jednou z hlavních postav, která stála za modernizací Moskvy, byl Nikolaj Alexandrovič Bulganin, který se v roce 1931 stal předsedou moskevského sovětu.¹²² Do budoucna počítal sovětský režim s další elektrifikací a plynofikací, novými formami dopravy, parky, stavbou nových letišť. Došlo k částečné rekonstrukci některých památek, mimo to však byly některé historické objekty zcela zlikvidovány. Vedle Iberské brány spolu s kaplí Iberské Panny Marie u Rudého náměstí¹²³ to byl chrám Krista Spasitele, na jehož místě měl vyrůst vrchol sovětského monumentálního stavitelství, nový Palác sovětů.

Ten se měl stát do budoucna největší stavbou světové monumentální architektury. Podle plánů měla samotná budova měřit 335 metrů a na jejím vrcholu měla být umístěna Leninova socha o výšce 80 metrů. Největší sjezdový sál pro 20 000 tisíc osob měl být vysoký 100 metrů. V celé obří budově by mohlo podle propočtů být ubytováno na 26 000 lidí najednou. Na projektu obří stavby se podíleli architekti světových jmen, jako například Francouzi Le Corbusier, Perrier, Němci Mendelsohn, Gropius, Pelzig a Američané Lamb, Urban a Hamilton.¹²⁴ Giganická stavba se ovšem

¹²¹ Nelson, J. N., (ed.) *Moscow. Past, present and future*. Moskva, 1934, s.22.

¹²² Viz Fidler, J. *Za víru, vládce a vlast. Ruští a sovětské maršálové*. Brno 2005, s. 67–69.

¹²³ Tille, V. *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 45.

¹²⁴ Nelson, J. N., (ed.) *Moscow...*, s. 144.

nakonec neuskutečnila, a tak bylo bourání zbytečné.¹²⁵ Nicméně projekt zůstal do druhé světové války živý jako obraz budoucích sovětských plánů.

Zatímco Moskva procházela bouřlivým stavebním vývojem, Leningrad zůstal dlouhou dobu v jejím stínu jen jako bývalé centrum, místo, kudy historie již prošla. Nicméně zašlá sláva někdejšího „okna do Evropy“ byla stále přitažlivá. Cizince sem samozřejmě lákal jednak zájem o památky z období carské vlády a o místa spojená s ruskou kulturou, ale také zájem o události, které stály na začátku vlády bolševiků. Vedle průmyslového zázemí byla v obou sovětských metropolích zdůrazňována místa spojená s revolučním děním, které stálo na počátku převzetí moci sovětským režimem. V Leningradu jsou tato místa všeobecně známá, ať již se jednalo právě o Zimní palác, Smolnyj, Auroru či pietní místo vzpomínek na věznění mnoha revolucionářů v Petropavlovské pevnosti.¹²⁶

V Moskvě byly reflektovány boje ve středu města (Kreml), předchozí nepokoje v dělnických čtvrtích (Krasnaja Presňa)¹²⁷ či návštěva Muzea revoluce, které svým obsahem mělo shrnovat dějiny revolučního hnutí v Rusku od jeho počátku po vítězství bolševiků. V případě Muzea revoluce byla pro mnohé návštěvníky z Československa pikantní zvláště expozice týkající se bojů Rudé armády s našimi legiemi podél transsibiřské magistrály.¹²⁸

V kontrastu k památkám na později zmytizované počátky tehdejšího režimu působily ve dvacátých a třicátých letech minulého století na návštěvníky sovětského Ruska také upomínky na éru předchozí, to znamená na dobu carského Ruska. Vedle carských a šlechtických staveb, na kterých se sovětský režim snažil ukázat zejména bohatství a přepych, ve kterém žila bývalá ruská elita v porovnání s bídou vesnických mužiků, to byly zejména památky církevní. Stav většiny z nich byl po dlouhou dobu značně neutěšený. Duchovněji založení lidé těžce nesli zejména využívání bývalých církevních staveb pro světské účely, například jako ubytovací a skladové prostory, dále pak i katastrofální stav některých pohřebišť ap.¹²⁹ Naproti tomu kladně hodnocen byl oficiálně vyhlášený trend tolerance náboženského vyznání, což ovšem bylo v praxi

¹²⁵ Chrám byl po pádu sovětského režimu v devadesátých letech opět obnoven.

¹²⁶ Pozn. o střelbě na Zimní palác viz. Slavík, J. *Co jsem viděl v sovětském Rusku*. Praha 1926, s. 42.

¹²⁷ Majerová, M. *Den po revoluci. Co jsem viděla v SSSR*. Praha 1925, s. 40–41, Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 45–52

¹²⁸ Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. Praha 1928, s. 185–195, Tille, V.; *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 138–140.

¹²⁹ Mádle, J. *Orientem Sovětů. Cestopis katolického kněze komunistickým SSSR*. Nový Bydžov 1936, s. 83.

značně problematické. Sovětský svaz sice na jednu stranu oficiálně toleroval náboženské vyznání svých občanů, ať bylo jakékoliv, na druhou stranu nevybíravou propagandou o likvidaci náboženství usiloval.¹³⁰ Zrušení církevních objektů pak stát vysvětloval odklonem věřících od jejich víry, tudíž jejich nadbytečností.

Vedle historických památek byly častým cílem návštěv průmyslové objekty. V Leningradě to byly Putilovské závody – z bývalé zbrojovky byly po válce vytvořeny železárny a strojírny vyrábějící vagóny, tramvaje, později traktory. Ty znamenaly pro návštěvníky pohybující se pouze na území dvou velkoměst jedinečnou šanci získat alespoň nepatrný kontakt se sovětským průmyslem.

Zejména u návštěvníků, kteří měli zkušenost z cesty právě jen do těchto dvou sovětských metropolí, je pak nejvíce patrný rys jistého povyšování poznanych lokálních skutečností na realitu všeobecně platnou pro celý Sovětský svaz. To je samozřejmě častý problém u všech cestovatelů, kteří v rámci své cesty zavítají zejména do centra. Tento dojem mohl být ještě umocněn vybranou skladbou navštívených míst, která mohla návštěvníkům připadat dostatečně reprezentativní na to, aby o svých poznatcích měli potřebu podat určitou výpověď.

K tomu přispívala částečně i sovětská strana. Za exkurzemi do různých objektů se skrývala snaha uspokojit zájemce o celou řadu oblastí života v SSSR. Na půdě průmyslu to z často navštěvovaných míst byly již výše zmíněné Putilovské železárny a strojírny v Leningradu, v Moskvě například Elektrozavod nebo AMO, pozdější Stalínovy automobilové závody vyrábějící nákladní automobily, strojírny Srp a kladivo a mnohé další. K těmto exkurzím patřila nezbytně také letmá zkušenost s často zmiňovanou oporou režimu, tj. sovětským dělnictvem.¹³¹

Ze strany cestovatelů byla kladně hodnocena činnost sovětského odborového hnutí, vedle toho byl zdůrazňován aspekt, že sovětská továrna patří dělníkům a jimi je také řízena, tzn. že i vedení závodu pochází z řad dělnictva a může být v případě pochybení nebo nespokojenosti s činností vyměněno. Mezi nejčastější otázky

¹³⁰ Zkušenost s protináboženskou kampaní popisuje například Jan Slávik, Josef Mádle ale také Václav Cháb, kteří navštívili bývalý klášter v Kyjevě, po revoluci přetvořený na proti náboženské muzeum. Výrazněji si projevů militantního ateismu všiml v celém svém díle právě katolický kněz Mádle, nicméně je rozporuplně hodnotí i levicoví autoři, jako Marie Pujmanová. – Pujmanová, M. *Pohled do nové země*. Praha 1932, s. 69–73

¹³¹ Majerová, M. *Den po revoluci*. Praha 1925, s. 266–276, Kisch, E. E. *Caři, popi, bolševici*. Praha 1929, s. 27–38, 83–89, Klátíl, F. *Na chvíli v SSSR*. Praha 1931 s. 17–19, Pujmanová, M. *Pohled do nové země*. Praha 1932, s. 54.

pokládáné ze strany návštěvníků patřily vedle dotazů na výši platů (zprvu shodných pro všechny, později diferencovaných) zejména při setkání se staršími dělníky otázky na rozdíl kvality života a práce v období carské vlády a po ní. Dále možnost dalšího vzdělávání dělníků a s tím spojený pracovní postup. Vzhledem k neustálým turbulencím na úrovni profesních elit („buržoazní odborníci“, „nepřátelé režimu“, „zahraniční specialisté“), umožňovaly sovětské továrny možnost postupu přímo závratného. Vzájemná nepochopení při diskuzích mezi dělnictvem a návštěvníky pak vycházela částečně z malé informovanosti sovětských dělníků o situaci dělnictva československého, o celkové politické situaci v zemích západní Evropy, dílem pak i díky vlivu propagandy na sovětské veřejné mínění.¹³²

Obě hlavní města, bývalé i soudobé, sloužila jako výkladní skříně bolševického režimu. V těchto centrech pohyb mimo obvyklých opatření omezen nebyl. To ostatně ani nebylo záměrem. Jednotlivé zajímavosti, instituce a navštěvované objekty vedle svého běžného účelu také sloužily k utváření obrazu sovětského zřízení v zahraničí. To platilo zejména pro Moskvu, v níž se některé futuristické vize realizovaly, některé nikoliv. Nicméně jak moskevské metro, tak nikdy nevybudovaný Palác sovětů sloužily v zahraničí zejména k propagaci minulých a možných budoucích úspěchů bolševické strany a vlády.

¹³² Klátil, F. *Na chvíli v SSSR*. Praha 1931 s. 17–21, 84–86. Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. Praha 1928, s. 57–68.

8. SOVĚTSKÉ ELITY – STRANA A VLÁDA

Téměř všichni návštěvníci sovětského Ruska ve svých pracích již od prvopočátku také nějakým způsobem reflektovali vedení země, její politické, tedy zejména stranické elity. Šlo o skupinu, která utvářela nový systém, na který mnozí současníci pohlíželi jako na politickou avantgardu. Zpětně se tento přístup hodnotí obtížně, v té době nebylo téměř nic známo o rozsahu trestního systému, bouřlivé diskuze mezi evropskou levicí se vedly pouze o politických procesech ve třicátých letech.

K určité mytizaci sovětských vůdců ovšem také přispívali zahraniční návštěvníci. Někteří měli možnost setkat se s nimi osobně, někteří pouze „na dálku“, někteří vůbec. Poslední skupina si tím důkladněji všímala propagandy kolem bolševických vůdců, později pouze vůdce. Přístup k bolševickým špičkám byl jistě daleko snazší v dobách bezprostředně po revoluci, kdy se jednotlivé struktury sovětské moci teprve utvářely. S postupným vývojem režimu jsou i v dílech zabývajících se Ruskem patrné rysy tehdejších bojů o moc po Leninově smrti a vyvrcholením tzv. „období kultu osobností“ ve třicátých letech.

Člověkem, který jako první pronikl výrazněji do zákulisí RKS(b), byl Bohumír Šmeral. Během svého pobytu v Moskvě a v Petrohradě v roce 1920 se měl možnost setkávat s celou řadou členů bolševické „staré gardy“, včetně těch nejvyšších. Bylo to dáno také tím, že se v Moskvě účastnil akcí Kominterny, za další pak skutečností, že Šmeral patřil k nejvýraznějším osobám československé levice. V Moskvě se ovšem musel mimo jiné kát ze své orientace na Rakousko během světové války. Ve svých postřezích uvádí setkání jak s Vladimírem Iljičem Uljanovem – Leninem, tak v té době s plnoprávnými členy vedení RKS(b) Trockým, Zinověvem, Kameněvem, Bucharinem, Radekem a mnohými dalšími. Příznačné je, že se ve Šmeralových zápiscích nikde neobjevuje výraznější zmínka o pozdějším prvním muži sovětské říše, o Stalinovi. Vedle záznamu obsahů rozhovorů s jednotlivými čelními bolševiky nabízí Šmeral čtenářům i fyzický popis, bezprostřední osobní vjem. Zákulisí měl možnost poznat velmi důkladně, on sám měl přístup takřka všude. Vedle toho cestoval na oslavy vítězství bolševické revoluce s mnohými z nich, takže měl možnost poznat je opravdu zblízka, to znamená, že se čtenář sem tam dozví i nějakou osobní zajímavost či

neformální informaci.¹³³ Omezenější zkušenosti měli Ivan Olbracht a Emanuel Vajtauer, kteří byli se Šmeralem v Moskvě ve stejnou dobu.¹³⁴

Další návštěvníci již neměli možnost bezprostředního setkání s takovou plejádou stranických špiček, jako Bohumír Šmeral a jeho spolucestovatelé.¹³⁵ Bylo to dáno jednak menší významností jejich návštěv, vedle toho také pak bojem ve vedení strany po Leninově smrti, kdy se Stalin dostával na výsluní moci a se svými odpůrci si nemilosrdně vyřizoval účty. Vedle jeho osoby pak samozřejmě záře dřívějších špiček bolševické revoluce s výjimkou Lenina pohasínala. Po „starých“ bolševických kádrech nastupovaly s průběhem čistek nové, v zahraničí méně známé.

Zkušenosti dalších návštěvníků se vesměs omezovaly na kontakt s bolševickými elitami v rámci nejrůznějších společenských večerů, přehlídek a jiných podobných akcí. Zejména na společenských večerech pořádaných VOKSem měli pozvaní možnost poznat a prohodit několik slov s celou řadou osobností nejen ze sovětské politiky, ale také z oblasti vědy a kultury. Do této kategorie patří například i zkušenost Václava Tilleho a Josefa Kopty z oslav desátého výročí listopadové revoluce, kdy si mohli sovětské elity prohlédnout z bezprostřední blízkosti pod tribunou, ze které sledovali defilé vojsk a pracujícího lidu na Rudém náměstí v Moskvě.¹³⁶

Poněkud jinou zkušenost s elitami bolševiků představovaly státní pohřby. Jan Slavík přinesl ve své práci dojmy z pohřbu zakladatele Čeky Felixe Edmundoviče Dzeržinského v roce 1926. Ve svých postřezích zaznamenal, jak se sovětské elity začaly pomalu oddělovat od běžných občanů. Nejen co se týče bezpečnostních opatření, ale také místa posledního spočinutí po boku svého vůdce u kremelské zdi. První delegace SHKS v rámci VOKSu se zúčastnila pohřbu komisaře vojenství a námořnictví Michaila Vasiljeviče Frunze, kvůli tryzně za něj musel ostatně být pozměněn i program jejich pobytu v Moskvě.

V oblasti těchto posmrtných kultů Sovětského svazu stojí v popředí činovníků pohřbených u kremelské zdi mauzoleum V. I. Lenina. Je to místo, které navštívil nebo se pokusil navštívit snad každý z tehdejších návštěvníků Moskvy. Delegace měly

¹³³ Šmeral, B. *Pravda o sovětovém Rusku. Denní záznamy z cesty do proletářské říše*. Praha 1920, s. 23–56, 115–121, 129–141, 209–228.

¹³⁴ Olbracht, I. *Obrazy ze soudobého Ruska*, díl II., Praha 1920, s. 7–62.

¹³⁵ Výjimku tvoří snad jen Marie Majerová, která se zúčastnila sjezdu Kominterny v roce 1924. Srov. Majerová, M. *Den po revoluci. Co jsem viděla v SSSR*. Praha 1925, s. 32–50.

¹³⁶ Tille, V. *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 120–128, Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. Praha 1928, s. 91–108.

přednostní právo vstupu, ostatní návštěvníci zaznamenávali průběh čekání v často nekonečných frontách.¹³⁷ Zejména u levicově založených návštěvníků vyvolávalo mumifikované tělo často vlnu emocí.¹³⁸ Provizorní mauzoleum zprvu dřevěné později nahradila mramorová budova. V souvislosti s mauzoleem se objevuje častý obrázek během oslav na Rudém náměstí známý i z pozdějších dob – davy zdravící živé vůdce stojící na hrobě vůdce již mrtvého.

Vedle těchto oficiálních setkání vnímali návštěvníci skrytou realitu sovětské politiky, zákulisní boje o moc a nástup kultu osobnosti. Přímými účastníky jednoho z posledních (ne-li posledního) veřejných vystoupení opozice v čele s Trockým proti Stalinovi se stali V. Tille a J. Kopta. Během oslav revoluce v roce 1927 pozorovali na Tverské třídě projev této opozice, který se sestával z vyvěšení transparentů, provolávání hesel a rozdávání letáků mezi lid a následnou bouřlivou reakci jejich odpůrců. Druhý den se k nim donesly zprávy o údajných nepokojích na moskevských předměstích.¹³⁹ Vystoupení opozice bylo načasované právě do období oslav revoluce, kdy byly moskevské ulice plné lidí. Výsledek protestu byl ovšem mizivý. Jiné podobné zážitky u dalších cestovatelů nezaznamenáváme. Příslušnost k některé z názorových a posléze opozičních frakcí sice tu a tam při rozhovorech vysvitla na povrch, ale byla většinou následována ujištěním, že se nositel těchto názorů ze svých prohřešků kál. Při prohlídce sovětských vězeňských zařízení měli návštěvníci možnost hovořit s prohřešivšími se opozičníky, ti však pocházeli kromě příslušníků carských struktur většinou ze starší opozice menševické, nikoliv z dob pozdější názorové skupiny kolem Trockého.¹⁴⁰

Výrazným rysem vývoje sovětské vnitřní politiky od poloviny dvacátých let je vzestup osoby Josifa Visarionoviče Stalina do popředí sovětského Ruska. S tím je spojeno i jeho vnímání v československých rusikách z tohoto období. V hodnocení jeho osoby ze strany autorů se projevují dva prvky. Jde o dobu, kdy byla práce napsána a samozřejmě také názorovou orientaci autora, tedy o to, jestli se i přes způsob likvidace

¹³⁷ Slavík, J. *Co jsem viděl v sovětském Rusku*. Praha 1926, 13–16, Tille, V. *Moskva v listopadu...*s. 27–28.

¹³⁸ Klátil, F. *Na chvíli v SSSR*. Praha 1931, s. 106–111, Majerová, M. *Den po revoluci...*, s. 153–158

¹³⁹ Tille, V. *Moskva v listopadu...*s. 126, Kopta, J. *Cesta do Moskvy...* s. 91–96.

¹⁴⁰ Kisch, E. E. *Caři, popi, bolševici*. Praha 1929, s. 149–153, *Co viděla dělnická delegace v sovětském Rusku, Zpráva československé dělnické delegace o zájezdu do SSSR od 1.října do 12. listopadu 1925*, sest. Josef Kolský, Praha 1926, s. 116–121.

opozice a uchopení moci od Stalina neodvrací a bere jeho politiku jako nutné zlo na cestě k světlé budoucnosti SSSR.

Vzhledem k tomu, že málokdo z autorů zaznamenal bezprostřední zkušenost se Stalinovou osobou, konstruoval se jeho obraz zejména na základě propagandy, písemných projevů a veřejných vystoupení. Proto spektrum postojů k němu sahá od obdivu až ke skepsi. Postupy sovětské propagandy vedoucí k zbožštění vůdce zažívaly vyvolávaly u části návštěvníků zjevné rozpaky, jiní zaujímali střízlivější postoj s tím, že Stalinově vládě je třeba dát čas a hodnotit ji až podle výsledků. K zajímavým postřehům patří reflexe vizuálních projevů propagandy, jako byla obří zobrazení vůdce na každém kroku, stejně tak jako využívání jeho jména. Někteří si všímají nastupujících proměn historických skutečností ve Stalinův prospěch, jako zejména na obrazech týkajících se revolučních okamžiků.¹⁴¹ V tomto procesu došlo postupně k popření role ostatních představitelů bolševického režimu při jeho vzniku a utváření a vytvoření obrazu vlády Stalina bezprostředně a právoplatně navazující na období vlády Leninovy. Vedle toho je zajímavý i postřeh, že od jisté doby se v tisku Stalinovo jméno objevovalo napsané pouze velkými písmeny.¹⁴²

Celkový dopad Stalinovy vlády na Sovětský svaz nebyl v období mezi světovými válkami znám. Negativněji směrem ven proto působily jen zprávy o politických procesech a čistkách ve třicátých letech. Samozřejmě bez možnosti srovnání reálného rozsahu a dopadu na obyvatelstvo s výjimkou několika oficiálních procesů s bývalými elitami sovětského režimu. V souvislosti s procesy zaznamenal náladu sovětské veřejnosti jediný autor, který popsal stísněné ovzduší v Moskvě roku 1937 bezprostředně po popravě bývalého maršála Sovětského svazu Michaila Tuchačevského.¹⁴³

¹⁴¹ Klátil, F.; *Na chvíli v SSSR...*, s. 77–82. Klátil konstatuje, že Trockij je revolucionář a jako takového ho státní režim ve stadiu konsolidace nepotřebuje. Při rozhovorech s dělníky shledává, že o případu Trockého nechtějí mluvit.

¹⁴² Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 66–71.

¹⁴³ Novák, V.; *Momentky z cesty po SSSR*, Brno 1937, s. 12–13.

9. NÁSTROJE MOCI – ARMÁDA, POLICIE, VĚZEŇSTVÍ, SOUDNICTVÍ

Pro mnoho občanů Československa představovalo první kontakt se sovětským režimem setkání s vojáky Rudé armády. To se týká v první řadě čs. legií, jejichž příslušníci se účastnili bojů právě se složkami Rudých gard podél transsibiřské magistrály. Vedle toho ale i první dojmy jednotlivých návštěvníků sovětského Ruska byly spojeny se sovětskými vojáky střežícími hraniční pásmo, později se všudypřítomnou armádou pohybující se v rámci sovětského veřejného prostoru. Armáda také zabezpečovala i ostrahu strategicky důležitých objektů. Sovětské vojáky a dojem z nich zaznamenává ve své práci snad každý návštěvník SSSR. Jejich vzhledu, oblečení i výstroje si všímají jak bývalí legionáři, tak lidé prohlašující se za pacifisty.¹⁴⁴ Někteří návštěvníci hodnotí budování armády jako projev sovětského militarizmu, další v něm vidí právoplatné přípravy na potenciální ohrožení země zvenčí. Po uzavření československo-sovětských smluv se začíná ve druhé polovině třicátých let projevat vnímání Rudé armády jako strategického spojence a tedy i určité záštity před nebezpečím, a to i ze strany bývalých čs. legionářů.

Vedle setkání s řadovými vojáky na ulici v dopravních prostředcích a jinde přispívala k vytváření obrazu sovětské brané moci u zahraničních návštěvníků i celá řada slavnostních přehlídek, či reprezentativních akcí, na kterých měli tito návštěvníci možnost spatřit některé špičky Rudé armády. Velkolepé vojenské přehlídky probíhali tak jako v pozdějších letech v rámci státních oslav zejména na Rudém náměstí v Moskvě. Účastníci zaznamenali během jedné z nich zejména přítomnost dvou složek armády vedle pěchoty. Jednalo se o dělostřelectvo a jízdu, v tomto případě jednotku kubáňských kozáků, která přihlížející fascinovala simulovaným jízdním útokem po dláždění Rudého náměstí za zvuku plukovní hudby, která byla také na koních. Jízda obecně se ostatně až do druhé světové války, kdy se plně projevila její zastaralost, stala jakousi ikonou sovětských ozbrojených sil. V době modernizace armády ve třicátých letech začal být kladen důraz i na další typy vojsk, z nichž bylo v pramenech nejvíce zmiňováno letectvo a dělostřelectvo.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. Praha 1928, s. 69–78, Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 25–27, 101–108, Pujmanová M. *Pohled do nové země*. Praha 1932, s. 52–54, Hoffmeister, A. *Trojcestí*. Praha 1958, s. 68–73.

¹⁴⁵ Srov. Klátil, F. *Na chvíli v SSSR...*, s. 68–72. Tento autor tvrdí v roce 1931, že Sovětský svaz doplňuje výzbroj z Německa.

I když sovětský režim již od počátků zdůrazňoval rovnost všech a k tomuto faktu mělo přispět po revoluci i zrušení veškerých armádních hodností a vyznamenání,¹⁴⁶ někteří vojenští velitelé se stali v jistém smyslu legendami i za hranicí SSSR. Vesměs všichni si své ostruhy vydobyli během bojů v občanské válce. K těmto tvářím Rudé armády by se dali zařadit jeden z velitelů Rudé jízdy a posléze maršál Sovětského svazu Semjon Michajlovič Buďonnyj, pozdější maršál a lidový komisař obrany Kliment Jefremovič Vorošilov a maršál Michail Nikolajevič Tuchačevskij popravený během čistek v roce 1937. Z nich je nejčastěji zmiňován právě Semjon Buďonnyj, jednak kvůli své vojenské pověsti během operací z dob občanské války na Krymu, za další také díky tomu, že jako živoucí legenda se mnoha společenských večerů účastnil právě on.¹⁴⁷

Také díky filmovému zpracování svých osudů se mezi ikony sovětské armády zařadil i další z velitelů jízdních oddílů tehdy ještě formující se Rudé armády Vasilij Ivanovič Čapajev.¹⁴⁸ Film byl i v tomto směru již od počátku používán jako určitá forma propagace sovětské armády a jejích úspěchů, často docházelo i k pozměňování historických skutečností s cílem dodat nepatrným epizodám jisté pompéznosti.¹⁴⁹ Nicméně film *Čapajev* přes tyto jisté momenty hodnotil například přímý účastník bojů na opačné straně, tedy v řadách československých legií, Václav Cháb kladně.¹⁵⁰ Vedle toho si jeden z autorů všímá ve třicátých letech snahy vyretušovat zásluhy L. D. Trockého o vybudování Rudé armády.¹⁵¹

K obrazu sovětské armády patří také formování jejího důstojnického sboru. Do něj byly zprvu, ať již pod hrozbou represí, či dobrovolně, zařazeni i bývalý příslušníci vedení carské armády. Poddůstojnickou minulost v carské armádě měl za sebou ostatně právě třeba i Semjon Buďonnyj, bývalým carským důstojníkem byl Michail Tuchačevskij. Fakt, že tyto staré kádry spolupracují s novým režimem, je zmiňován ve zkoumaných pramenech vícekrát. Postupem času se však důstojnický sbor začíná obnovovat, začínají do něj pronikat kádry nové, tedy vojáci, kteří na starý režim vazby nemají, často ti, kteří bojovali na straně bolševiků ve velmi útlém věku, popřípadě nové

¹⁴⁶ Byla obnovena v roce 1935. – viz Fidler, J. *Za víru, vládce a vlast. Ruští a sovětské maršálové*. Brno 2005, s. 14.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 65–67. Buďonnyj se sice později během druhé světové války ve velení neosvědčil, nicméně ze slávy mu to ani v našich zemích příliš neubralo.

¹⁴⁸ film *Čapajev*, rež. S. a G. Vasiljevovi, Lenfilm, 1934

¹⁴⁹ Tille, V. *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 84–94.

¹⁵⁰ Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 95–99.

¹⁵¹ Klátil, F. *Na chvíli v SSSR....*, s. 68–72.

dělnické kádry. Sem patří i vznikající typ nového důstojníka s důkladnou agitační přípravou sovětského režimu. Vedle ideologické loajality je kladen důraz také na fyzickou připravenost. Do této doby můžeme zařadit i počátky armádou organizovaného sportu. Dají se tu zmínit například výstupy důstojnictva na nejvyšší horu Kavkazu Elbrus, jak o nich informuje jeden z autorů.¹⁵²

Do rámce nově utvořeného ozbrojeného sboru patří i zmínky o službě žen v Rudé armádě, kterou reflektují zejména návštěvnice SSSR. Ty začaly v sovětských ozbrojených složkách působit již bezprostředně po revoluci během ruské občanské války.¹⁵³ To doplňuje obraz zrovnoprávnění žen a mužů v sovětské společnosti. Ženy nepůsobí jen na pozicích ošetrovatelek. Na konci třicátých let se vytváří obraz ženy–rekordmanky. Příslušnice slabšího pohlaví v sovětské armádě působí v paradesantních oddílech, létají na letadlech.¹⁵⁴

Vedle armády působily ženy i v další instituci, která se orientovala na obranu SSSR. *Osoviachim* se zaměřoval na protiletectkou a protichemickou obranu země před potenciálním útokem. O protiletectkých cvičeních ostatně informují i další návštěvníci.¹⁵⁵

Jiné bezprostřední zkušenosti s cvičeními brané moci nikdo nezaznamenal. Vojenských cvičení se příslušníci naší armády počali účastnit zřejmě až po podepsání spojeneckých smluv.¹⁵⁶ Vojenské manévry probíhaly zjevně v utajení, stejně tak jako byly utajené četné vojenské objekty. K ochraně strategických míst patřil také již výše zmíněný zákaz fotografování zejména komunikací a pořizování záběrů z letadla. K dalším bezpečnostním opatřením patřila ostraha strategických objektů jako byly továrny, a to buď vojskem nebo stráží sestavenou z dělnictva.

S další ozbrojenou složkou sovětského režimu, ať již nesla název Čeka (Črezvyčajnaja komissija – překlad celého názvu zní Všeruská mimořádná komise pro boj proti kontrarevoluci, sabotáži a spekulaci), GPU (Glavnoje Političeskoje Upravlenije – hlavní poliitická správa), OGPU (Objediněnnoje Gosudarstvennoje

¹⁵² Tamtéž, 105–108.

¹⁵³ Olbracht, I. *Obrazy ze soudobého Ruska*. Praha 1920, s. 16, Majerová, M. *Den po revoluci. Co jsem viděla v SSSR.*, Praha 1925, s. 312–314, dále např. i, Klátil, F.; *Na chvíli v SSSR...*, s. 74.

¹⁵⁴ Jabůrková, J., Šváblová, M. *Nikde nelze radostněji žít. Ke 20. výročí SSSR.* Praha 1937, s. 18. – Autorky uvádějí například rekord v seskoku z 7923 metrů bez kyslíkového přístroje, další žena dosáhla v letadle rychlosti 218 km v hodině ap.

¹⁵⁵ Mádle, J. *Orientem Sovětů. Cestopis katolického kněze komunistickým SSSR.* Nový Bydžov 1936, s. 188 a násl.

¹⁵⁶ Papoušek, J. *Rusko a československé legie v letech 1914 – 1918*. Praha 1932, s. 41 a násl.

Političeskoje Upravlenije – sjednocená státní politická správa) nebo NKVD (Narodnyj Komissariat Vnutrennyh Děł – lidový komisariát vnitra), získávali návštěvníci zkušenost zejména při běžných kontrolách osobních dokladů. Negativní zkušenosti se přes pověst těchto složek v pracích neobjevují. Naopak, při hraničních kontrolách hodnotí cestovatelé přístup příslušníků těchto orgánů víceméně kladně, při nesnázích byli informováni, ochotní cizincům pomoci. Jediným, kdo se pokusil o jakousi prověrku bezpečnostního systému Sovětského Ruska, byl Bohumír Šmeral. Při procházce po Moskvě se podle svých slov snažil chovat záměrně podezřele a také dosáhl toho, že ho jeden z všímavých sovětských občanů zaznamenal, zavolal milicionáře a Šmeral byl předveden na místní stanici. Chovali se k němu údajně korektně a když se prokázal všemocnou propustkou podepsanou sovětskými orgány, byl propuštěn.¹⁵⁷ V této epizodě je nicméně ukryta skutečnost, že k utváření kontrolního systému přispívali mnozí sovětské občané, nemuselo jít vždy o placené spolupracovníky. Jedním z důvodů, proč nikdo nezaznamenal negativní zkušenost s orgány vnitřní bezpečnosti SSSR, je patrně fakt, že chování těchto složek k cizincům (pokud se nejednalo o podezřelé ze špionáže) bylo poměrně shovívavé. U sovětských občanů tomu bylo jinak. Přesto se kolem této organizace s prohlubováním čistek a politických procesů vytvořil určitý závoj tajemného, nevyřčeného.¹⁵⁸ Vedle těchto útvarů fungovala nezávisle ještě kriminální policie a milice, starající se o veřejnou dopravu. Dojmy z rozhovoru s moskevským policejním ředitelem nabízí E. E. Kisch.¹⁵⁹

Stejně jako víceméně celá činnost složek vnitřní bezpečnosti SSSR zůstával pro cizince utajen i rozsah sovětského trestního systému. Utajeno zůstalo i to, že Bělomořský kanál a jiné významné stavby socialismu vznikly díky práci vězňů systému táborů nucené práce. Do táborů Gulagu se nikdo z letmých návštěvníků Sovětského svazu samozřejmě nepodíval. Byla jim nabídnuta jiná alternativa v podobě vzorových sovětských věznic, do kterých měli volný přístup a po nichž měli volný pohyb. Bylo jim umožněno komunikovat podle libosti z vězni, ptát se jich na jejich provinění, na zacházení a prohlédnout si zázemí těchto vzorových věznic. Vedle mužských věznic Lefortovo, kterou navštívili E. E. Kisch a Juius Fučík, sem patřila věznice v Sokolnikách u Moskvy a ženské nápravné zařízení v Taganském kláštře

¹⁵⁷ Šmeral, B. *Pravda o sovětovém Rusku. Denní záznamy z cesty do proletářské říše*. Praha 1920, s. 228–238.

¹⁵⁸ Weil, J. *Moskva – hranice*. Praha 1937, s. 48–49, 64–65.

¹⁵⁹ Kisch, E. E., *Caři, popi, bolševici*, s. 225–231.

(první delegace VOKS), zařízení opět pro ženy v Novospaském klášteře (opět E. E. Kisch), dále pak vězení v Tbilisi (delegace československého dělnictva) a pracovní komuna v Bolševu u Moskvy (A. Hoffmeister). Josef Kopta a Václav Tille navštívili blíže nespecifikovanou věznici u Moskvy, pravděpodobně se však mohlo jednat o výše uvedené Sokolniki.

Společným rysem těchto zařízení bylo, že měla poměrně bohaté zázemí pro vězně, a to jak kulturní, tak tělocvičné – vedle knihoven, čítáren, hudebních sál se objevuje i biograf, vězeňský klub, tělocvična. K věznici vedle toho patřily také dílny nebo byla její součástí továrna. Sovětský režim prosazoval, že vězně je potřeba naučit znovu pracovat. K tomu měla v očích zahraničních návštěvníků sloužit právě tato zařízení. Není divu, že zejména levicoví intelektuálové byli vizí těchto vzorových zařízení nadšeni. Například Julius Fučík ve své sbírce reportáží nazval kapitolu o sovětském vězeňství nadšeně *Zabitý zločin*. – „To není kriminál, to je nemocnice...Práce zvítězila nad kapitálem, zvítězí i nad zločinem! To je heslo. Metoda sovětského vězení. Práce.“¹⁶⁰ Trpkou příchuť těchto slov si za hranicemi SSSR v té době uvědomovalo jen málo lidí. K dalším rysům vzorových sovětských věznic patřila vězeňská samospráva, která rozhodovala o prohrěšcích vězňů a doporučení jejich podmíněčného propuštění. Jednání o možném propuštění před soudní komisí byla pro zahraniční zájemce taktéž přístupná.¹⁶¹

Z rozhovorů se samotnými vězni je patrné, že do těchto zařízení byli umístováni především odsouzení za kriminální delikty, z politických vězňů se zde bylo možné setkat pouze s bývalými příslušníky carského režimu, agenty carské tajné policie nebo starou menševickou opozicí. Pro opozici novější byl zřejmě vyhrazen zcela jiný typ vězeňských zařízení.

Vedle problematiky sovětského vězeňství dochází v československých meziválečných rusikách také k jisté reflexi politických procesů. Vývoj průběhu veřejných procesů byl pozvolný. Měly kořeny v jisté formě veřejných soudních líčení, která měla v SSSR určitou tradici. K nim patřila veřejná zpověď obžalovaného, jakási forma osobní sebekritiky, tak hojně uplatňovaná v jiných odvětvích. Zprvu tak byly

¹⁶⁰ Fučík, J. *V zemi kde zítra již znamená včera*. Praha 1947, str. 403, 404

¹⁶¹ Mathesius, B. a kol. *SSSR, úvahy, kritiky, poznámky*. Praha 1926 s. 351.

vedeny kriminální soudní případy a odsouzení nedostávali vesměs hrdelní tresty.¹⁶² S počátkem vedení politických procesů se to však mělo změnit. Bezprostřední zkušenost s předzvěstí velkých politických procesů ve třicátých letech, tzv. „Šachtinským procesem“ se zahraničními inženýry z roku 1928, zaznamenává J. Fučík. V duchu své práce však nenechává čtenáře na pochybách o tom, na čí straně stálo právo, a přejímá zcela pohled, který se snažil sovětský režim pozorovatelům nejen ze zahraničí vnutit.¹⁶³ Postoj ostatních autorů k dalším procesům tak jednoznačně pozitivní nebyl, nicméně procesy jsou zmiňovány okrajově. Někteří je hodnotí z pohledu toho, že sovětské zřízení je diktaturou, tudíž se k jeho hodnocení nedají jako měřítko používat demokratické principy.¹⁶⁴

Přístup československé veřejnosti k politickým čistkám a procesům ve třicátých letech nebyl také jednoznačný, probíhala kolem nich ostrá diskuze zejména mezi levicovými intelektuály.¹⁶⁵ Styl sovětského politického procesu se ostatně nezměnil ani po druhé světové válce a tak ho mohla naše veřejnost sledovat v padesátých letech na mnoha případech poměrně zblízka.

¹⁶² Průběh jednoho takového líčení popisuje Kisch, viz Kisch, E. E. *Caři popi, bolševici*. Praha 1929, s. 102–108.

¹⁶³ Fučík, J. *V zemi kde zítra již znamená včera...*, s. 307–326.

¹⁶⁴ Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem.*, Praha 1935, s. 102–104.

¹⁶⁵ Blíže k tomuto tématu viz Pfaff, I. *Česká levice proti Moskvě 1936–1938*. Praha 1993.

10. SOVĚTSKÉ RUSKO – RÁJ PRACUJÍCÍCH

S obrazem první vlády dělníků a rolníků, za kterou se sovětský režim od svého počátku vydával, byl spojen i zájem cizinců o život těchto vrstev na jím ovládaném území a vedle toho i o možné uplatnění na trhu pracovních sil v SSSR. Ruské země byly již od devatenáctého století jednou z destinací pracovní migrace obyvatel střední Evropy. Nemuselo se vždy jednat jenom o nekvalifikované profese, ale též o odborníky. Není tedy divu, že po převzetí moci bolševiky narostl zájem o možné vycestování do sovětského Ruska za prací. Po poválečné krizi začala výroba v SSSR postupně stoupat a tento zájem nabýval zcela logicky na intenzitě na počátku třicátých let v souvislosti se světovou hospodářskou krizí. Během ní docházelo v Sovětském svazu k překotné industrializaci a výstavbě, v některých oborech k nedostatku pracovních sil, proto se mnohým československým občanům zdálo vycestování do SSSR jako určité řešení jejich životní situace.¹⁶⁶

K dotvoření tohoto obrazu působily také bezprostřední dojmy jednotlivých návštěvníků sovětského Ruska. Ve všech pracích té doby zabývajících se Sovětským svazem je alespoň zmínka o oblasti průmyslu nebo zemědělství. Jak již bylo uvedeno výše, do letného kontaktu se sovětským průmyslem se dostali i návštěvníci samotného centra říše. Sovětský svaz se snažil na tomto poli ukázat to nejlepší. Propagoval sám sebe jako překotně se rozvíjející zemi, která aspiruje na to stát se nejvíce do deseti let „druhou Amerikou“. Proto byli zahraniční delegace i jedinci prováděni po vlajkových lodích sovětského průmyslu. Mezi ty patřily například již výše zmíněné Putilovské závody v Leningradě, AMO – později Stalinovy automobilové závody v Moskvě, moskevské strojírný Stankozavod, elektrické podniky Elektrozavod, Kaganovičovy závody na výrobu kuličkových ložisek a mnohé další. Mezi další navštěvované průmyslové oblasti mimo samotné centrum patřil Jižní Ural s centry Sverdlovskem a Magnitogorskem, Stalingrad a jeho Traktorstoj. Z těžebních oblastí to byla Doněcká pánev a naftová pole v Baku. Do průmyslové výstavby patřila například stavba přehradního a elektrárenského komplexu Dněprostroj, později po spuštění Dněprogez, vedle toho i možných nových komunikačních spojnic. Moskva se pyšnila stavbou metra.

¹⁶⁶ Vývoj pracovní migrace je patrný také na dokumentech československého Ministerstva zahraničních věcí. – viz. NA, fond č. 908, MZV-RPA, ka.10, dokumenty týkající se vysílání zahraničních odborníků do Ruska.

Mimo samotných výrobních provozů byl zájem o zázemí dělníků, tedy o jídelny, ubytovny, sociální instituce jako tovární jesle a školky pro dělnické děti, ošetrovny, kulturní zázemí v podobě dělnických klubů, se kterými byla často spojena publikace vlastního závodního časopisu, vedle toho i knihovna, popřípadě hudební, kinematografické prostory a dělnická sportoviště. Patřily sem i prohlídky ubytovacích prostor pro dělníky. Kladně byla hodnocena možnost bezplatné rekreace dělníků na pobřeží Černého moře (zejména v objektech zabavených bývalým elitám). Vedle toho pak i placená dvojměsíční dovolená pro matky před porodem i po něm. Dělnice s novorozeňaty měly zkrácenou pracovní dobu, po její dobu přestávky vyhrazené k péči o dítě. Mezitím byl potomek svěřen specializovanému kojeneckému ústavu, který byl umístěn ve všech větších podnicích.

Zahraničním návštěvníkům nebyly ukazovány jen samotné prostory, mnohým záleželo na vlastním kontaktu se sovětským dělnictvem, který jim byl také zprostředkován. Část návštěvníků byly z těchto setkání nadšena, u dalších se ukázaly již výše zmíněné komunikační bloky – potíže plynoucí z nepochopení odlišností politických systémů, jiné postavení dělnictva v obou zemích, jiné hodnoty. Problémy v komunikaci měli zejména příslušníci československé nekomunistické levice.¹⁶⁷ U některých byly tyto bariéry připisovány na vrub nepodstatným rozdílům obou kultur, a tak v očích československé, zejména levicové, veřejnosti zůstával SSSR zemí s perspektivní průmyslovou budoucností.

K tomuto obrazu přispívali též autoři přinášející zprávy o Čechoslovácích, kteří již v Sovětském svazu pracovali. Tím se vracíme k tématu migrace za prací. Někteří návštěvníci se již při své cestě do země setkávali s lidmi, kteří využívali běžné turistické zájezdy ke snazšímu vycestování do SSSR kvůli práci, neboť jim proces udělování výjezdních povolení ze strany československých úřadů přišel zdlouhavý nebo z nejrůznějších důvodů neprostopný.¹⁶⁸ Sovětská strana ovšem jevila daleko větší zájem o specialisty než nekvalifikované síly, ačkoliv se snažila navenek vyvolávat

¹⁶⁷ Dundr, V.a kol. *Delegace Odborového sdružení československého v Rusku – Zpráva o poměrech hospodářských, zákonodárství a správě Sovětské ruské republiky rad.* Praha 1921, s. 84–134, Klátíl, F. *Na chvíli v SSSR.* Praha 1931, s. 18–21, Kopta, J. *Cesta do Moskvy.* Praha 1928, s. 57–68, Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem.* Praha 1935, s. 114–118.

¹⁶⁸ Klátíl, F. *Na chvíli v SSSR.* Praha 1931, s. 10–12, dále Pujmanová, M. *Pohled do nové země.* Praha 1932, s. 11–13.

dojem, že vítá každého pracujícího s otevřenou náručí. Nicméně pro zahraniční specialisty bylo kromě otevřené náruče připraveno i dostatečné finanční ohodnocení.

V pojmovém okruhu SSSR–Čechoslováci–práce se setkáváme se dvěma tématy. Jedním je práce našich občanů na různých místech Sovětského svazu, na různých pozicích a v různých oborech. Uplatnění našli jak kvalifikovaní dělníci a to od průmyslové po zemědělskou výrobu, tak technická inteligence, ale i kupříkladu hudebníci. Běžní návštěvníci se s těmito pracovníky setkávali, v tomto případě při rozhovorech komunikační bariéry padaly. Z obsahu je patrné, že mnoho československých občanů přitahovala ani ne tolik finanční odměna, jako spíše sociální jistoty, které pracujícím sovětský systém sliboval. Jedním z míst setkávání našich občanů byl Klub zahraničních dělníků v Moskvě.

Nejen o něm, ale i o běžných problémech práce našich občanů v Sovětském svazu se zmiňuje ve své sbírce reportáží *Češi stavějí v zemi pětiletok* Jiří Weil. V této knize podává téměř heroický obraz práce československých dělníků v SSSR na nejrůznějších stavbách pětiletky, počínaje moskevským Metrostrojem. Čeští dělníci jsou líčeni jako hnací síla mnoha sovětských kolektivů, jejich problémy jsou spíše pracovního rázu.¹⁶⁹ Nicméně ve stejném roce (1937) Weil publikuje svůj román *Moskva – hranice*, kde vyplouvají na povrch skutečnosti poněkud jiné. Na příkladu československého specialisty, jeho ženy a kolegy poodkrývá závoj zastírající řadu problémů, které na zahraniční pracující nebo na zahraniční občany vůbec při delším pobytu v SSSR čekaly. Popis odcizení, problémů komunikačních nebo spojených s rozdílností kultur, problémy odpovědnosti při práci v sovětském kolektivu, veřejná sebekritika a prověrky, ubíjející práce v tovární výrobě nebo jen běžné problémy každodenního života, jakými bylo obstarávání materiálního zabezpečení, či určitá nepochopitelnost rituálů sovětského režimu, to všechno podává jiný, poněkud realističtější obraz života v Sovětském svazu.¹⁷⁰ Není také divu, že toto Weilovo rozčarování vyvolalo v Československu řadu diskuzí, umocněných jednak souběhem politických procesů v Moskvě, dále pak také předchozí diskuzí o knize André Gida *Návrat ze Sovětského svazu*, která do jisté míry taktéž narušila do té doby předávané stereotypy o životě a každodenní realitě v SSSR.

¹⁶⁹ Weil, J. *Češi stavějí v zemi pětiletok*. Praha 1937, s. 9–29.

¹⁷⁰ Weil, J. *Moskva – hranice*. Družstevní práce, Praha 1937.

Poněkud specifickým tématem v oblasti práce našich občanů v Sovětském svazu jsou dělnická výrobní družstva nebo komuny. Vedle Slovácké komuny, Kladenského hospodářského družstva a komunistického hospodářského družstva Reflektor¹⁷¹ se asi nejproslulejším z nich stalo Interhelpo, které působilo u hlavního města Kirgizstánu¹⁷² Frunze (Biškek, jinde Pišpek). Znáмым se toto družstvo stalo jednak svou poměrně pohnutou historií, jednak díky četným reportážním črtám, které o něm byly napsány. Přes několik prací o tomto družstvu zůstává zejména kolem jeho počátků mnoho nejasností. Některé studie si navzájem odporují, kusé jsou co se týče některých faktů i publikované vzpomínky členů družstva.

Družstvo vzniklo z popudu Rezoluce o proletářské pomoci IV. kongresu Kominterny z roku 1922. Na základě toho se ustavilo v roce 1924 ustavilo Interhelpo.¹⁷³ Ne všichni členové Interhelpa se však hlásili ke KSC. To byl jeden z prvních momentů, který vedl k pozdějším několika rozkolům v družstvu. Na jaře 1925 přijelo na 300 členů tohoto družstva do Pišpeku (Frunze), hlavního města Kirgizské SSR. Ačkoliv původně mělo družstvo osídlit úrodnější oblast dále od tohoto města, transport strojů a dalšího vybavení bez železnice se ukázal jako nemožný, a tak byli členové nuceni usídlit se v nekultivované krajině u Pišpeku. Začátky byly zřejmě opravdu krušné – chybějící infrastruktura, nevyhovující nehygienické ubytování v bývalých vojenských kasárnách, následně vypukla epidemie tyfu, které padly za oběť zejména děti do tří let.¹⁷⁴ V okamžiku, kdy se situace začala zlepšovat, zničil dosavadní stavby družstva v roce 1926 požár. Začalo docházet k rozkolům a nesouhlasu s kolektivním hospodařením, a to i po opětovném vybudování provozů družstva. Situace ovšem byla zachráněna přílivem nové krve ve druhém transportu v roce 1926. O rok později dochází k rozkolu, když někteří členové družstva odmítají přijímat kvůli údajnému nedostatku pracovních sil do svých řad občany Sovětského svazu kvůli nízkému vstupnímu vkladu (občané SSSR měli platit 50 rublů, kdežto vklad československých občanů činil 5000 na osobu).¹⁷⁵

¹⁷¹ Národní archiv, fond č. 908, Ministerstvo zahraničních věcí - Ruská pomocná akce, karton 13.

¹⁷² Používám zde stejně jako autoři pramenů staršího pravopisu, tedy Kirgizie, Kirgizstán, oproti současnému Kyrgyzstán, Kyrgyzie.

¹⁷³ Huňa, F. *Interhelpo – osada ve stepi. Vzpomínky*. Gottwaldov 1967, s. 7–16, Holá, V.; Vicherek, E. *Interhelpo. Vzpomínky na činnost průmyslového družstva československých dělníků v sovětské Kirgizii*. Praha 1975, s. 5 a násl, 188.

¹⁷⁴ Huňa, F. *Interhelpo – osada ve stepi...*, s. 24-39.

¹⁷⁵ Weil, J. *Češi stavějí v zemi pětiletok*. Praha 1937, 73–74.

Přes další rozpory, jako byl například spor o charakter družstva, které se z původně smíšeného výrobně–zemědělského změnilo čistě na výrobní, se Interhelpu podařilo přežít a začlenit se do sovětských hospodářských struktur. Bylo na něj právě kvůli četným útrapám při vzniku poukazováno jako na vzorový podnik. K úspěchům patřil například počátek elektrifikace města Frunze, první elektrárna v Kirgizii, první pěstování cukrové řepy v Kirgizii a jiné. Díky tomu bylo Interhelpo navštěvováno i cestovateli z Československa, kteří chtěli spatřit výdobytky našich občanů na vlastní oči. Interhelpo tak navštívil v roce 1930 při své cestě Julius Fučík, o rok později spisovatel Peter Jilemnický, který již však měl s družstvem letnou předchozí zkušenost z roku 1926, později pak i Jiří Weil v roce 1935.

Vzhledem k úspěchům družstva hodnotili tito autoři předchozí situaci v něm poměrně jednoznačně. Ti, kteří družstvo z nejrůznějších příčin opustili, jsou hodnoceni negativně. Z Interhelpa se postupem času stala ikona nejen sovětského, ale zejména československého komunistického proletariátu. „Osada ve stepi“, kterou její členové vybudovali sami, bez cizí pomoci, jako pomoc Sovětskému svazu. Že tomu tak vždy nebylo, ukazují materiály československé Meziministerské komise pro úvěrovou akci ve prospěch čsl. kolonistů v Rusku o půjčkách komunistickým družstvům v Rusku, mj. i Interhelpu.¹⁷⁶ O těchto úvěrech až na výjimky většina autorů taktně mlčí.

Na příkladu dělnického družstva Inerhelpo jsou patrné nejčastější problémy, se kterými se naši občané mohli při cestách za prací setkat. Vedle odlišných a mnohdy neočekávaných přírodních podmínek to byly především kulturní a politické odlišnosti, velmi často pak propastný rozdíl mezi snem a realitou, mezi očekávaným a skutečným. K určitému rozčarování vedly také nerealistické konstrukce Sovětského svazu v našich zemích.

¹⁷⁶ Národní archiv (NA), fond č. 908, Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce 1920–1939, ka 13, Pamětní spis meziministerské komise pro úvěrovou akci ve prospěch čsl. kolonistů v Rusku, autor ing. Jan Rixy – Ve spisu se tvrdí, že Interhelpu byl poskytnut úvěr ve výši 833 959 Kč na nákup parního mlýna, který poté po dovezení do Kirgizstánu nebyl ani vybalen a musel být jako majetek čsl. vlády prodán, aby byl úvěr alespoň částečně uhrazen.

11. OBRAZ SSSR V PŘEDVEČER DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

Vnímání Sovětského svazu v meziválečném Československu nebylo jednoznačné a po celé období mezi světovými válkami procházelo určitým vývojem – od poválečného obrazu Ruska zmítaného občanskou válkou a hladomory, přes relativní konsolidaci během éry NEPu až po bouřlivou industrializaci, modernizaci (a kolektivizaci) let třicátých. V polovině třicátých let po podpisu spojeneckých smluv se zlepšil i obraz Sovětského svazu v očích československé veřejnosti. Začal být vnímán jako strategický spojenec, se kterým je nutné přes některé rozdíly hledat způsob společného soužití.

V této chvíli, kdy velká část zejména levicové inteligence vnímala Sovětský svaz vcelku pozitivně a když, tak jen s malými nedostatky, zapůsobila jako blesk z čistého nebe kniha Andrého Gidea *Návrat ze Sovětského svazu*. Ta vyvolala řadu emocí a rozpoutala diskuzi jak o autorovi samotném, tak tématech, která jeho kniha nabízela. Gide navštívil s delegací západních spisovatelů a novinářů Sovětský svaz v roce 1936. 20.června se zúčastnil pohřbu Maxima Gorkého v Moskvě, kde pronesl i slavnostní řeč. Pak následovala cesta po SSSR. Ve své knize v odkazu na místa, která navštívili, zmiňuje Gide Leningrad, Moskvu, Ukrajinu, Gruzii, Abcházii, Kachetii a Krym. Po cestě všichni členové skupiny získávali informace jak debatami s okolím, tak na vlastní pěst z tisku a podobně. Gide tvrdil, že ho zajímaly zejména otázky sociální. Vedle toho ale nabízí dosud nezvyklý obraz SSSR. Nedostatkové zboží a fronty na něj, nízká kvalita potravin, ruský dělník je šťastný díky kombinaci naděje, víry a nevědomosti.¹⁷⁷ Další nedostatky shledává v tom, že dělníci nadhodnocují objem práce, aby mohli tvrdit, že splnili plán o x procent více.¹⁷⁸ Kritizuje i sebestřednost obyvatel Sovětského svazu, danou nízkou informovaností o událostech v zahraničí.

Delegace také s nevolí zjistila, že nástěnné noviny vůbec neinformovaly o v té době aktuálních událostech ve Španělsku, že nebyla okamžitě organizována pomoc na podporu vlády.¹⁷⁹ V dalších pasážích negativně hodnotí i kult osobnosti, diktaturu

¹⁷⁷ Gide, A. *Návrat ze Sovětského svazu*. Praha 1936, str. 26.

¹⁷⁸ Na tomto místě kritizoval sovětskou propagační akci, která měla zvýšit pracovní tempo, tzv. stachanoské hnutí, nazvané podle horníka Alexeje Grigorjeviče Stachanova. Ten v roce 1935 překročil stanovený plán o 1300 % a byl vydáván za vzor pro ostatní pracující. Nicméně již ve své době byl jeho výkon zpochybňován a připisován nízkým normám a produktivitě práce. –K tématu např. Malia, M. *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917–1991*. Praha 2004, s. 212.

¹⁷⁹ Gide, A. *Návrat ze Sovětského svazu*. Praha 1936, str. 36

jediné osoby, cenzuru v umění, protináboženský boj a také věčné téma meziválečného SSSR – bezprizorné děti. Dopad Gideovy kritiky se alespoň snažil otupit Bohumil Mathesius, když v doslovu k Gidově dílu namítl, že individualistický idealista nemůže pochopit rodící se materialistický kolektiv, ale semínko sváru a pochybností už bylo zaseto.

V této době však již docházelo ke sporům mezi intelektuály, kteří o sovětské realitě pochybovali, a těmi ortodoxními, kteří svůj názor nehodlali měnit. Zároveň s tím probíhala debata o tom, co je pravé „levicové umění“, ve spojitosti se stalinskou kampaní proti „formalismu a pseudonovátorství“, kdy bylo umlčeno několik předních sovětských umělců.¹⁸⁰ S. K. Neumann vydal v roce 1937 v opozici proti knize *Návrat ze Sovětského svazu* práci *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a iluzí*. V něm zaútočil nevybíravými invektivami nejen na francouzského autora, ale i na české levicové intelektuály, jako např. Karla Teigehe a Závíše Kalandru, kteří nezastávali stejně extrémní názory jako Neumann.¹⁸¹ Nutno dodat, že nenapadl jenom kritiky sovětského zřízení, ale také odpůrce cenzury a jiných autoritativních postupů v sovětské kultuře.¹⁸² Nejzuřivějším obráncem Sovětského svazu se tak stal jedinec, který nikdy předtím tuto zemi nenavštívil. Na případu S. K. Neumanna je tedy možné pozorovat znaky konstrukce obrazu SSSR neovlivněného jeho vlastní realitou. Nicméně S. K. Neumann nebyl jediný, kdo odmítl jakoukoliv diskuzi o obsahu Gideovy knihy. Jak vzpomíná Eduard Goldstücker, KSČ prý prohlásila Gideovu knížku za pomluvu a mnozí levicoví intelektuálové ji tak vůbec nečetli.¹⁸³

V roce 1937 pak vyšel doplněk k původnímu Gidovu dílu pod názvem *Retuše k mému návratu ze Sovětského svazu*, který již tolik emocí nevzbudil, ačkoliv byl v některých směrech ještě kritičtější. Ve stejném roce však diskuzi vzbudil již výše zmíněný román Jiřího Weila *Moskva–hranice*. Ačkoliv méně kritický, vyvolal podobnou vlnu bouřlivých diskuzí.

¹⁸⁰ Jednalo se například o divadelní režiséry Mejercholda a Tajrova, spisovatele Babela a Mandelštama, cenzuru malířů v Treťjakovské galerii a další kroky. – Srov. Pfaff, I. *Česká levice proti Moskvě 1936-1938*. Praha 1993, s.87 a násl.

¹⁸¹ Neumann, S. K. *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a iluzí*. Praha 1950, s. 13, 17–19, 22–24, 38, 65–70, 102. Neumannův slovník byl opravdu zarážející, nicméně předznamenal výrazové prostředky let padesátých (např. výrazy inteligentčící, vztekli psi velkokapitálu, žraloci nadhodnoty apod.).

¹⁸² S. K. Neumann „...napadl nejen Gidea, ale i české literáty, kteří kritikou třeba i dílčích jevů – jako bylo uzavření Mejercholdova divadla nebo vyřazení avantgardních obrazů ze sovětských galerií – „hanobili“ Sovětský svaz a tím podle Neumanna věc komunismu, míru a pokroku.“- Jan Lehár a kol., *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 1998, str. 668

¹⁸³ E. Goldstücker, *Vzpomínky (1913–1945)*. Praha 2003, str. 98

Kompaktní obraz Sovětského svazu tak začal dostávat v předvečer druhé světové války povážlivé trhliny, umocněné k tomu dříve částečně pomíjenými politickými procesy. Předválečné spory okolo událostí v Sovětském svazu vyústily v hluboký rozkol mezi českými intelektuály. Pozdější protest proti moskevskému procesu podepsali v dubnu 1938 například Karel Teige, E. F. Burian, František Halas, Závaš Kalandra, Jaroslav Seifert, Jindřich Štyrský, Toyen, Jaroslav Ježek, Václav Černý, J. L. Fischer a další.¹⁸⁴ Druhá světová válka tak zastihla českou levici hluboce rozpolcenou , co se týká postoje k Sovětskému svazu. Na jedné straně byl SSSR vnímán stále jako spojenec, v posledních okamžicích dokonce jediný, vedle toho se však stále více začala ukazovat odvrácená tvář stalinizmu.

¹⁸⁴ J. Lehár a kol., *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha 1998 , str. 668. Problematikou procesů se zabývají ve svých pracích Ivan Pfaff a Ladislav Cabada. – Pfaff, I. *Česká levice proti Moskvě 1936-1938*. Praha 1993 a Cabada, L. *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900-1939*. Praha 2000

12. ZÁVĚR

Na utváření obrazu sovětského Ruska v meziválečném Československu měla vliv celá řada aspektů. Vedle postojů ruské bílé emigrace, bývalých příslušníků čs. legií a činnosti celé řady československých organizací zabývajících se sovětskou problematikou to byla konstrukce sovětského státu v pracích československých občanů, kteří získali se sovětským Ruskem jistou bezprostřední zkušenost, ať již délka jejich pobytu v zemi byla jakákoliv.

Jednalo se o zkušenost se zkreslenou skutečností, kterou jim nabízely sovětské orgány prostřednictvím institucí zabývajících se pohybem cizinců na území SSSR, v jejichž rámci se zahraniční návštěvníci pohybovali. V prvních letech bolševické vlády nebyla problematika cest cizinců podřízena specifické organizaci, po svém ustavení tuto oblast převzaly pod patronaci zejména VOKS –Všesvazová společnost pro kulturní styky se zahraničím a sovětská státní cestovní kancelář Intourist. VOKS se zabývala zejména cestovateli z řad zahraničních kulturních a společenských elit. Cestovní kancelář Intourist umožňovala návštěvu Sovětského svazu vedle specializovaných delegací i široké zahraniční veřejnosti.

Okruh „poznatelného“ a „poznatelného“ byl omezen jak nabídkou výše zmíněných institucí, stejně jako dalšími vnitřními kontrolními mechanismy sovětské vlády. Pohyb byl omezen na specifické oblasti centra Sovětského svazu s důrazem na dvě metropole (Moskvu a Leningrad), s minimálními přesahy na jeho periferii.

V rámci tohoto omezení nabízel sovětský režim zahraničním návštěvníkům vlastní obraz SSSR. Snažil se o to, aby se země navenek prezentovala pouze svými úspěchy, a tím byla vytvořena neporušená představa Sovětského svazu jako moderní a perspektivní industriální velmoci. Do tohoto obrazu patřily vedle gigantických stavebních projektů, vzorových výrobních provozů i výstavné státní a sociální instituce věnované sovětskému pracujícímu lidu. Zakrývání dílčích neúspěchů a přikrášlování reality bylo na tak vysoké úrovni, že si cestovatelé často neuvědomovali skutečný stav věcí. Toto zakrývání skutečnosti patřilo sice určitým způsobem k ruským tradicím, nicméně bolševický režim dovedl v určitých oblastech fenomén „potěmkinovských vesnic“ k dokonalosti.

Vedle toho byla snaha prezentovat navenek sovětskou brannou moc jako sílu, která je s pomocí lidu schopna za každou cenu výtobytky bolševického zřízení ubránit.

K tomu patřil i obraz vnitřní bezpečnosti a stability sovětské společnosti. Návštěvami vzorových vězeňských zařízení bolševický režim demonstroval, že v jeho zemi reálná opozice s výjimkou té historické neexistuje. Vnitřní bezpečnost tedy v jeho podání narušovaly zejména kriminální živly, u kterých se však nabízela možnost převýchovy. Skutečná povaha sovětského trestního systému tak zůstávala před návštěvníky ukrytá.

Sovětský stát důsledně vytvářel obraz sebe sama jako jisté avantgardy společenského a politického vývoje. V mnoha aspektech tak byl naší veřejností i chápán. Zejména levicově orientovaná část československé společnosti k němu v prvních letech vývoje vzhlížela v mnoha směrech téměř nekriticky. K tomu částečně přispívaly i konstrukce sovětské reality ze strany jeho návštěvníků, kteří často považovali jimi zaznamenané skutečnosti za reprezentativní pro celou zemi. V polovině třicátých let, kdy se začaly projevovat první problémy spojené s vnímáním SSSR, byly tyto diskuze pozastaveny změnou v přístupu k Sovětskému svazu jako strategickému spojenci. Zjevné trhliny tak začal kompaktní obraz SSSR dostávat až ve druhé polovině třicátých let v souvislosti s celosvětovou diskuzí kolem politických procesů a jiných kontroverzních postupů stalinského režimu.

Zůstává ovšem otázkou, do jaké míry ovlivnily spory skupinky intelektuálů celkový obraz Sovětského svazu v očích širší československé veřejnosti. Ten byl vytvořen na poměrně pevném základě, kterým neotřásly ani bouřlivé debaty zabývající se etikou poprav několika bývalých bolševických elit. O velkém teroru, který v té době ovlivnil životy mnoha sovětských občanů, neměla naše veřejnost dostatečné informace. Osobní zkušenosti s odvrácenou stranou sovětské reality československé občany teprve čekaly. Negativní zážitky této skupiny našeho obyvatelstva zakryly po válce vděk a radost ostatních z osvobození Československa.

13. POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA

Archivní fondy:

Národní archiv (NA):

- fond č. 908, Ministerstvo zahraničních věcí - Ruská pomocná akce, kartóny 10, 11, 12, 13, 48.
- fond č. 902, Cenzurní sbor kinematografický při MV, Praha, knihy 19, 20.
- fond č. 874, 1420, 1420/2, Ilegální a zabavené komunistické tiskoviny 1931-1940, díl II., Soupis k sign. p 87/33 z fondu Presidium policejního ředitelství, kartóny 1234, 1241, 1250.

Prameny a literatura:

Ausobský, Bohuš, *Současné Rusko*. Melantrich, Praha 1920.

Avantgarda: vztah české a ruské avantgardy. Slovanská knihovna, Praha 2002.

Beneš, Edvard; Masaryk, Tomáš Garrigue, *Otevřít Rusko Evropě – dvě stati o ruské otázce v roce 1922*. H&H, Praha 1992.

Bouček, Jaroslav, *Jan Slavík (1885–1978). Bibliografie*. NKP – Slovanská knihovna, Praha 1994.

Bouček, Jaroslav, *Jan Slavík – Příběh zakázaného historika*. H&H, Praha 2002.

Břach, Radko, *Československo a Evropa v polovině dvacátých let*. Paseka, Praha-Litomyšl 1996.

Cabada, Ladislav, *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900-1939*. Institut pro středoevropskou politiku a kulturu, Praha 2000.

Co viděla dělnická delegace v sovětském Rusku, Zpráva československé dělnické delegace o zájezdu do SSSR od 1. října do 12. listopadu 1925, sest. Josef Kolský, Nakladatelství Celostátního dělnického výboru, Praha 1926.

Doubek, Vratislav, *Česká politika a Rusko (1848–1918)*. Academia, Praha 2004.

Dullinová, Sabine, *Stalinovi diplomaté v Evropě 1930–1939*. Themis, Praha 2004.

Dundr, Vojtěch a kol., *Delegace Odborového sdružení československého v Rusku – Zpráva o poměrech hospodářských, zákonodárství a správě Sovětové ruské republiky rad*.

nákl. Odborového sdružení československého v Praze, Praha 1921.

Fidler, Jiří, *Za víru, vládce a vlast. Ruští a sovětsí maršálové*. Jota, Brno 2005.

Fierlinger, Zdeněk, *Sovětské Rusko na nové dráze*. Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), Praha 1932.

Figes, Orlando, *Lidská tragédie – Ruská revoluce 1891 – 1924*. Beta – Dobrovský, Praha – Plzeň 2000.

Fučík, Julius, *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Svoboda, Praha 1947.

Fučík, Julius, *O středněj Azii*. Gosudarstvennoje izdatelstvo chudožestvennoj ličeratury UzSSR, Taškent 1960.

Gide, André, *Návrat ze Sovětského svazu*. Družstevní práce, Praha 1936.

Gide, André, *Retuše k mému návratu ze Sovětského svazu*. Julius Albert, Praha 1937.

Goldstücker, Eduard, *Vzpomínky (1913–1945)*. G plus G, Praha 2003.

Gromov, Jevgenij, *Stalin. Vlast' i iskusstvo*. Izdatelstvo Respublika, Moskva 1998.

Hoffmeister, Adolf, *Trojcestí*. Čs. spisovatel. Praha 1958.

Holá, Věra, *Jan Šverma 1901–1944*. Svoboda, Praha 1985.

Holá, Věra; Vicherek, Efrem, *Interhelpo. Vzpomínky na činnost průmyslového družstva československých dělníků v sovětské Kirgizii*. ÚV SČSP, Lidové nakladatelství, Praha 1975.

Hosking, Geoffrey, *The First Socialist Society*. Harvard University Press, Cambridge – Massachusetts 1996.

Huňa, František, *Interhelpo – osada ve stepi. Vzpomínky*. Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, Gottwaldov 1967.

Cháb, Václav, *Cesta Sovětským svazem*. Svaz národního osvobození, Praha 1935.

Jabůrková, Jožka, *Evička v zemi divů*. SNDK, Praha 1950.

Jabůrková, Josefa, Švábová, Marie; *Nikde nelze radostněji žít. Ke 20. výročí SSSR*. nákladem časopisu Rozsévačka, Praha 1937.

Janda, Václav, *Vila Tereza*. Vydavatelství ÚV KSČ Rudé právo, Praha 1988.

Jilemnický, Petr, *Dva roky v zemi sovětů*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953.

Jilemnický, Petr, *Kompas v nás*. Slovenské vydavateľ'stvo krásnej literatúry, Bratislava 1960.

Kárník, Zdeněk, *České země v éře První republiky (1918-1939)*. Díl 1., 2., 3., Libri, Praha 2001, 2001, 2003.

Kárník, Zdeněk, Kopeček, Michal, (eds.); *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Svazek II., Dokořán, Praha 2004.

Kisch, Egon Erwin, *Caři, popi, bolševici*. Pokrok, Praha 1929.

Klátíl, František, *Na chvíli v SSSR*. Mladé proudy, Praha 1931.

Kopta, Josef, *Cesta do Moskvy*. Čin, Praha 1928.

Lehár, Jan; Stich, Alexandr; Janáčková, Jaroslava; Holý, Jiří, *Česká literatura od počátků k dnešku*. Lidové noviny, Praha 1998.

Linhart, Lubomír, *Malá abeceda filmu*. Dobrá četba, sv. 66, Praha 1930.

Lukeš, Igor, *Československo mezi Stalinem a Hitlerem*. Prostor, Praha 1999.

Mádle, Josef, *Orientem Sovětů. Cestopis katolického kněze komunistickým SSSR*. Katolické spolky, Nový Bydžov 1936.

Majerová, Marie, *Den po revoluci. Co jsem viděla v SSSR*. Komunistické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1925.

Malia, Martin, *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917–1991*. Argo, Praha 2004.

Masaryk, Tomáš Garrigue, *Světová revoluce*. Čin, Praha 1938.

Mathesius, Bohumil a kol., *SSSR, úvahy, kritiky, poznámky*. Čin, Praha 1926.

Melniková-Papoušková, Naděžda, *Rusko zblízka i z dálky*. Svaz národního osvobození, Praha 1929.

Mit Intourist in die Sowjetunion. Příručka Intouristu – Travemy, příručka k cestování do SSSR. Intourist – Travema, Praha 1932.

Mocná, Dagmar; Peterka, Josef a kol., *Encyklopedie literárních žánrů*. Paseka, Praha – Litomyšl 2004.

Nechvátal, Martin, *15. 5. 1921. Založení KSČ*. Havran, Praha 2002.

Nejedlý, Zdeněk, (ed.), *Československo Sovětskému svazu k 20. výročí. Sborník projevů*. Společnost pro kulturní a hospodářské styky se SSSR, Praha 1937.

Nelson, J. N., (ed.), *Moscow. Past, present and future*. Vneshtorgizdat, Moskva, 1934.

- Neumann, Stanislav K., *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a iluzí*. Družstevní práce, Praha 1950.
- Novák, V., *Momentky z cesty po SSSR*. nakl. Moravský legionář, Brno 1937.
- Olbracht, Ivan, *Obrazy ze soudobého Ruska*. Fr. Borový, Praha 1920.
- Palkovský, Břetislav, *Za sovětskou civilizací*. Orbis, Praha 1936.
- Papoušek, Jaroslav, *Je Československo výpadní branou bolševismu? Československo, SSSR a Německo*. Svaz národního osvobození, Praha 1936.
- Papoušek, Jaroslav, *Masaryk a naše revoluční hnutí v Rusku*. Svaz národního osvobození, Praha 1925.
- Papoušek, Jaroslav, *Rusko a československé legie v letech 1914 – 1918*. Slovanský ústav, Praha 1932.
- Pfaff, Ivan, *Česká levice proti Moskvě 1936-1938*. Naše vojsko, Praha 1993.
- Pipes, Richard, *Dějiny ruské revoluce*. Argo, Praha 1998.
- Pujmanová, Marie, *Pohled do nové země*. Levá fronta, Praha 1932.
- Reiman, Pavel, *Ve dvacátých letech. Vzpomínky*. Nakladatelství politické literatury, Praha 1966.
- Rothe, Hans, (ed.), *Deutsche in Russland*. Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien 1996.
- Rupnik, Jacques, *Dějiny Komunistické strany Československa*. Academia, Praha 2002.
- Sak, Robert, *Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku /1914–1920/*. H&H, Jinočany 1996.
- Savický, Ivan, *Osudová setkání, Češi v Rusku a Rusové v Čechách 1918–1938*. Academia, Praha 1999.
- Sedláček, Jiří; Vávra, Josef, *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo – sovětské přátelství*. Svět sovětů, Praha 1960.
- Service, Robert, *Lenin*. Argo, Praha 2002.
- Slavík, Jan, *Co jsem viděl v sovětském Rusku*. Svaz národního osvobození, Praha 1926.
- Slavík, Jan, *Po druhé v sovětském Rusku*. Svaz národního osvobození, Praha 1927.
- Strnadel, Josef a kol., *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků*., díl 2., Lidové nakladatelství, Praha 1969.

Strnadel, Josef a kol., *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků.*, díl 3., Lidové nakladatelství, Praha 1976.

Šmeral, Bohumír, *Pravda o sovětovém Rusku. Denní záznamy z cesty do proletářské říše.* Ústřední dělnické nakladatelství, Praha 1920.

Šrom, Josef Eduard, *V říši Stalinově.* Melantrich, Praha 1929.

Švankmajer, Milan a kol., *Dějiny Ruska.* Lidové noviny, Praha, 1995.

Tejchmanová, Světlana, *Rusko v Československu (Bílá emigrace v ČSR 1917–1939).* H&H, Jinočany 1993.

Tille, Václav, *Moskva v listopadu.* Aventinum, Praha 1929.

Tomeš, Josef, *Český biografický slovník XX. století.* Paseka, Praha 1999.

Tucker, Robert C., *Stalin jako revolucionář 1879–1929.* BBart, Praha 2003.

Tucker, Robert C., *Stalin na vrcholu moci – Revoluce shora 1928–41.* BBart, Praha 2000.

Vajtauer, Emanuel, *Revoluce a diktatura proletariátu.* Fr. Borový, Praha 1920.

Vávra, Jaroslav, *Sovětský svaz v písemnictví Československa 1936–1941.* Svět sovětů, Praha 1967.

Vlček, Radomír, *Ruský panslavismus – realita a fikce.* HÚ AV ČR, Praha 2002.

Weil, Jiří, *Češi stavějí v zemi pětiletok.* Družstevní práce, Praha 1937.

Weil, Jiří, *Dřevěná lžíce.* Mladá fronta, Praha 1992.

Weil, Jiří, *Moskva – hranice.* Družstevní Práce, Praha 1937.

ABSTRACT

The image of Soviet Russia in Czechoslovakia between World Wars was the result of personal experiences of the visitors mentioned in their literary works. The amount of places these visitors were able to visit was relatively small and that is why the reality shown in their works is distorted. In some cases such a distorted image was created by the institutions monitoring foreigners in the Soviet territory. It was VOKS (Vsesojuznoe obščestvo dlja kul'turnoj svjazi s zagranicej) and the Soviet state travel agency Intourist, to name the most significant of them.

Also the writers who tried to present an objective description of the situation in the Soviet Union were often dependent on theoretical information without the possibility to verify their theories in practice. A significant number of left-wing intellectuals considered the dictatorship of the proletariat to be a political vanguard. They stuck to these beliefs because they did not have any opportunity to discover the real consequences of Bolshevik government on the people in the Soviet Union.